

INSTITUTIONEN FÖR KULTURVÅRD

KULTURARVET SOM HÅLLER ANDAN

En undersökning om kommunal kulturmiljöplanering
och antikvarisk kompetens

Fredrik Badh

Uppsats för avläggande av filosofie kandidatexamen med huvudområdet kulturvård med inriktning mot
bebyggelseantikvarisk verksamhet

2020, 180 hp

Grundnivå

2020:4

Kulturarvet som håller andan
En undersökning om kommunal kulturmiljöplanering och antikvarisk
kompetens

Fredrik Badh

Handledare: Ulrich Lange

Examensarbete 15 hp
Bebyggelseantikvariskt program, 180 hp

UNIVERSITY OF GOTHENBURG
Department of Conservation
P.O. Box 130
SE-405 30 Göteborg, Sweden

<http://www.conservation.gu.se>
Fax +46 31 786 4703
Tel +46 31 786 0000

Program in Integrated Conservation of Built Environments
Graduating thesis, BA/Sc, 2020

By: Fredrik Badh
Mentor: Ulrich Lange

A cultural heritage holding its breath: A study of cultural environment in community planning and curator's expertise

ABSTRACT

This paper bases its work on a report made by the Swedish National Heritage Board called, *Kulturvärden försvinner i byggprocessen*, in which it is pointed out that the management of cultural environment in Sweden's municipalities is inadequate. Through a case study of four smaller municipalities, this paper means to investigate how the cultural heritage is identified and managed along with what a curator's expertise can contribute to in a municipality's work on cultural environments and its community planning process. In connection to the subject of cultural environment a discussion about historical theories takes place, including topics of semiotics, power and social memory imbedded in the function and meaning of cultural heritage in society. The paper also deals with the legal conditions related to the management of cultural environments. The study mostly relies upon material gathered through a series of interviews with representatives of each of the examined municipalities, of whom all are somewhat a part of the internal management of cultural environment. The interviews concerned the municipality's current work on cultural environments, their accessible resources, and discussions about possible collaborations on the work of cultural environments along with how the cultural heritage is prioritized. Each municipality's rate of investment in the matter is highly dependable on what sort of assets of expertise they have. Of the four examined cases, two lack this asset and the other two have some or complete access to relevant expertise. Those with this access show a greater investment and continuity in matters related to community planning and cultural heritage. At the end of the paper the general meaning of cultural heritage and its contribution to the creating of social identities is discussed, along with the importance of a transparent and fair management of cultural heritage. The results from the case study is compared to the results of a nationally conducted survey, evidently showing the conformity of the two along with the benefits of having access to a relevant sort of expertise for a more active work in cultural environment. The paper is then concluded by confronting the municipalities' direct means of identification and management of cultural heritage, by introducing concepts describing various methods of identification of cultural values, and once again demonstrating the benefits of relevant expertise. Additionally, a couple of methods for smaller municipalities to cooperate are being suggested.

Title in original language: Kulturarvet som håller andan: En undersökning om kommunal kulturmiljöplanering och antikvarisk kompetens

Language of text: Swedish

Number of pages: 46

Keywords: Antikvarisk kompetens, Kulturmiljöplanering, Kommun, Byggprocess, Detaljplan

ISSN 1101-3303

ISRN GU/KUV—20/4—SE

Förord

Jag vill passa på att rikta ett tack till Fredrik Innerstedt som agerade min handledare på min praktikplats i en stad långt, långt bort och vars smarta tips hjälpte mig att styra mitt arbete i rätt riktning. Jag vill även tacka följande personer: Kristin Lindgren; som tog sig tiden att diskutera kulturvärden med mig, Carl-Johan Sanglert; för en mycket intressant diskussion som resulterade i många bra idéer, Sven Hedlund och Annika Blixt på Gislaveds kommun, Peter Andersson på Värnamo kommun, Nils Hedenmo på Gnosjö kommun, Hanna Grönlund och Thomas Andersson på Vaggeryds kommun; för att ni gladeligen ställde upp på intervjuer och engagerat valde att svara på mina frågor. Till sist vill jag rikta ett stort tack till min handledare Ulrich Lange; som alltid tagit sig tiden att svara på mina frågor, oavsett tidpunkt på dygnet, och vars inspiration och hjälp har varit ovärderlig i mitt arbete.

Innehållsförteckning

1. Inledning	9
1.1 Bakgrund och problemformulering	9
1.2 Frågeställningar	10
1.3 Syfte.....	10
1.4 Avgränsningar	10
1.5 Tidigare forskning	10
1.6 Metod och material.....	11
1.7 Teoretisk ansats	11
1.7.1 Varför bevarar vi?.....	12
1.7.2 Vad bevarar vi?.....	13
1.7.3 Vem tar besluten?	14
2. Juridiska förutsättningar för kulturmiljövården.....	17
2.1 Miljöbalk	17
2.1.1 Riksintressen.....	17
2.1.2 Kulturresevat	17
2.2 Plan- och bygglag	18
2.2.1 Hänsynskrav	18
2.2.2 Varsamhetskrav	18
2.2.3 Förvanskningförbud	18
2.2.4 Krav på kompetens	18
2.3 Kulturmiljölag	19
2.3.1 Byggnadsminnen	19
2.3.2 Kyrkliga kulturminnen.....	19
2.4 K-märkning.....	20
3. Antikvarisk kompetens	21
3.1 Boverkets Miljömålsenkät.....	21
3.1.1 Om enkäten	21
3.1.2 Om resultatet.....	22
3.2 Kulturvården försvinner i byggprocessen.....	25
4. Fallstudie	26
4.1 GGVV-regionen	26
4.1.1 Gnosjö.....	27
4.1.2 Gislaved.....	29
4.1.3 Vaggeryd.....	31

4.1.4 Värnamo	32
4.2 Länsstyrelsen i Jönköpings län.....	33
4.2.1 Modell för bebyggelseinventering.....	33
5. Resultat.....	35
6. Diskussion	36
6.1 Inledande diskussion och återkoppling till teoretisk ansats.....	36
6.2 Kommuners olika förutsättningar.....	36
6.3 Kulturarvet som håller andan	37
7. Sammanfattning	41
8. Käll- och litteraturförteckning.....	42
8.1 Otryckta källor.....	42
8.2 Tryckta källor och litteratur.....	42
9. Illustrationsförteckning	45
Bilagor	46

1. Inledning

1.1 Bakgrund och problemformulering

Våren 2019 skrev jag en bebyggelsehistorisk uppsats om ett konditori från 1930-talet i järnvägssamhället Smålandsstenar, beläget i sydvästra Småland. I mitt arbete gjorde jag en enkätundersökning vars resultat visade på att konditoriet är en byggnad som har stor betydelse för ortens befolkning och därmed även besitter en viktig förutsättning för ett eventuellt utpekat kulturhistoriskt värde. Byggnaden innehar inget lagskydd och har inga knutna bestämmelser till sig i den gällande detaljplanen. Smålandsstenar tillhör Gislaveds kommun, vilken är en landsortskommun med ca 30 000 invånare och som inte har någon anställd antikvarie.

År 2018 genomförde Riksantikvarieämbetet en utredning med rapporten *Kulturvärden försvinner i byggprocessen* som resultat. Utredningen skulle fungera som ett underlag till en senare undersökning som Riksantikvarieämbetet fått på uppdrag av regeringen att utföra. Detta uppdrags syfte var bland annat att öka kunskapen om kulturvärden i befintlig bebyggelse och stärka kompetensen kring hantering av dessa genom att uttröna hur kulturhistoriska värden tas tillvara i plan- och byggprocessen.

Resultatet av utredningen är en generell bedömning av huruvida kulturvärden uppmärksammas och hur hanteringen av dessa skiljer sig åt kommuner emellan. Det hela summerades i ett konstaterande att hanteringen överlag är bristfällig och att det även saknas en ordentlig uppföljning av hanteringen.¹

I ett fall då en byggnad, med liknande förutsättningar som exempelvis konditoriet i Smålandsstenar, skulle behöva genomgå en ändring, så finns inte alltid tillgången till antikvarisk kompetens tillhands. Det finns heller inget kulturhistoriskt underlag framtaget för kommunen att förlita sig på när de ska fatta beslut om bygglov. Detta, såsom resultat som Riksantikvarieämbetets utredning visar, innebär statistiskt sett i sin tur att de riktlinjer som kommunerna har att följa gällande hanteringen av byggnadens eventuella kulturvärden är bristfälliga. I sin utredning poängterar Riksantikvarieämbetet betydelsen för enskild kommun att ha tillgång till antikvarisk kompetens i samband med identifiering av kulturvärden i bygglovsprocessen.

I min undersökning har jag valt att gå vidare med frågorna gällande kommunalt kulturmiljöarbete och tillgång till antikvarisk kompetens. Detta genom att utföra en fallstudie på fyra kommuner i den så kallade GGVV-regionen, bestående av kommunerna Gnosjö, Gislaved, Vaggeryd och Värnamo. Fallstudien ska sedan kunna fungera som ett exempel på en mer generell uppfattning om hur arbetet med kulturvärden kan se ut i en kommun med liknande förutsättningar som en av dem i GGVV-regionen.

¹ Riksantikvarieämbetet, *Kulturvärden försvinner i byggprocessen*.

1.2 Frågeställningar

- Hur identifieras och hanteras kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i de fyra mindre kommunerna och vilka relevanta resurser har dem till sitt förfogande i den processen?
- Vilka aspekter kring kulturhistoriskt värde behandlas i kommunernas bygglovsprocess?
- På vilket sätt kan en kommuns kulturmiljöarbete gynnas av att ha tillgång till egen antikvarisk kompetens?

1.3 Syfte

Denna uppsats syftar till att öka kunskapen om hur identifiering och hantering av kulturhistoriska värden inom byggprocessen fungerar i mindre kommuner med begränsad tillgång till antikvarisk kompetens.

1.4 Avgränsningar

När det kommer till avgränsning i mitt arbete har jag först och främst valt att göra min undersökning på ett geografiskt begränsat område, nämligen kommunerna i GGVV-regionen. Utöver kommunerna ifråga beslutade jag mig för att även behandla vissa delar av kulturmiljöarbetet som sköts från en regional nivå och på så vis har jag även låtit Länsstyrelsen i Jönköpings län ingå i den geografiska avgränsningen.

I min undersökning har jag valt att fokusera på de delarna av plan- och byggprocessen som endast berör kulturmiljöplanering och kommer därför inte gå vidare in på övrig kommunal planering. Undersökningens vinkling tillåter heller inte mycket rum för en djupare redogörelse av de enskilda kommunernas historia och fokus kommer istället läggas på den aktuella kulturmiljöplaneringen.

1.5 Tidigare forskning

Vid sidan av min undersökning har flertalet arbeten gjorts som på ett eller annat vis kan relateras till eller fungera som underlag för en antikvariskt ledd identifiering av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i mindre orter. Bland annat har tidigare tre examensarbeten på Institutionen för kulturvård som berör ämnet skrivits. Dessa är:

- *Kommunala bevarandestrategier på landsbygden: En fallstudie med fokus på medborgardialog (2013)*² tar upp frågan kring bevarandet av specifikt agrar bebyggelse och lokalbefolkningens medverkan i processen, med exempel från Sörby, Falkenbergs kommun.
- *Municipalsamhällets framgång och bakvatten: Två fallstudier om förändringsprocessen och förskjutningen som sker i landsbygdens tätorter (2017)*³

² Clarke, *Kommunala bevarandestrategier på landsbygden*.

³ Svensson, *Municipalsamhällets framgång och bakvatten*.

behandlar municipalsamhällen och deras generella betydelse och inverkan i landet, här med exempel från stationssamhällena Älmhult och Glimåkra.

- *Municipalsamhällen i Västra Götaland: Bebyggelse i Sveriges en gång vanligaste typ av tätort (2016)*⁴ belyser byggd miljö och dess uppkomst i municipalsamhällen och uppmärksammar avsaknaden av djupare förståelse kring dessa, med exempel ifrån Lilla Edet och Stenstorp.

Utöver dessa tidigare examensarbeten har en utredning jag använt mig av, kallad *Kulturvärden försvinner i byggprocessen* utförts av Riksantikvarieämbetet som i korta drag behandlar hur kulturvärden hanteras och följs upp i plan- och byggprocessen.⁵ Boverket genomför dessutom ungefär vart tredje år en enkätundersökning som bland annat granskar tillgången till antikvarisk kompetens i landets kommuner och hur disponeringen av arbetstid ser ut inom den funktionen.⁶

Av den här tidigare forskningen har jag främst valt att använda mig av resultaten av de två tidigare nämnda projekten från Riksantikvarieämbetet respektive Boverket. Jag har inte valt att gå djupare in på diskussionerna som förs i de nämnda examensarbetena. De har på sitt sätt mest använts som underlag för inspiration.

1.6 Metod och material

I mitt arbete undersöker jag landsortskommuners kulturmiljöplanering och specifikt deras hantering och identifiering av kulturvärden genom att analysera deras existerande metoder inom plan- och byggprocessen och vidare hur arbetet inom dessa följs upp. Detta genom att utföra intervjuer med representanter med relevant ansvarsområde från varje kommun. Bland de kommuner som ingår i fallstudien har vissa tillgång till antikvarisk kompetens och andra inte. Jag ser detta som en möjlighet att i slutändan kunna jämföra resultatet från kommunernas hantering utifrån deras olika förutsättningar.

Under intervjuerna med kommunerna och Länsstyrelsen i Jönköpings län använde jag mig av en och samma mall med framarbetade intervjufrågor. I mångt och mycket utgick jag från intervjumallen men upptäckte dock att det inte alltid var fördelaktigt att till hundra procent följa mallen och lät istället ofta diskussionen röra sig mer naturligt. Frågeformulärsmallen för intervjuer finns tillgänglig som en bilaga längst bak i dokumentet.

1.7 Teoretisk ansats

Jag kommer i den här delen av arbetet knyta an till de teorier som berör semiotik och makt samt begreppet modernitet innehållande teorier om minne och historia. Dessa ämnar jag förankra till ämnet genom att diskutera byggnaders symboliska funktion för en Orts identitetsskapande; den kommunala maktens ansvar och inverkan i identifieringen och hanteringen av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse; samt hur vi idag ser på begrepp som minne och historia kopplat till vår

⁴ Winroth, *Municipalsamhällen i Västra Götaland*.

⁵ Riksantikvarieämbetet, *Kulturvärden försvinner i byggprocessen*.

⁶ Boverket, *God bebyggd miljö i kommunerna: en studie av miljömålsenkäten 2006–2013*.

omgivande byggda miljö. Jag använder mig av teorier och diskurser framlagda av Roland Barthes⁷, Umberto Eco⁸, Michel Foucault⁹, Kevin Hetherington¹⁰ och Barbara Misztal¹¹.

1.7.1 Varför bevarar vi?

Innan man kan diskutera den här frågan är det viktigt att förstå definitionen av vissa begrepp som ligger till grund för tankarna. Allt som någonsin inträffat ligger i *det förflutna*. Det handlar om en oändlig mängd information som sträcker sig från tidernas begynnelse fram till och med nuet, och är något som aldrig fullständigt kommer att kunna tillåtas att utforskas. Den del av det förflutna som vi har berättat om och beskrivit definierar vi som *historia*. Begreppet historia innefattar all form av mänsklig dokumentation från det förflutna och utgör därmed människans *kollektiva minne*. Vad historien, vårt kollektiva minne, berättar är således den version av det förflutna som vi anser vara gällande. Genom olika tider har förståelsen för historia sett annorlunda ut och uppfattats på skilda sätt beroende på samtidens rådande ideal. Människans tankar om storhet har under historiens gång tenderat att fluktuera ständigt och i regel har idealen varit bakåtblickande. När i historien man valt att rikta sin egen tids vördnad tycks inte bara ha påverkat sättet att leva i sin samtid, men också hur förhållandet till historien sett sig.

En betydande milstolpe i hur man uppfattat historia är övergången då vi gick in i den perioden vi idag kallar för *den moderna tiden*. Den associeras främst med 1800- och 1900-talen men dess början kan dateras till tiden kring den första industriella revolutionen, under sent 1700-tal, och var ännu en gång något av en vändpunkt för hur vi kom att se på världen. Tidigare var det allmänna tyckandet att de ideal som rått under antiken ännu utgjort kulmen av kulturella idéer. Nu riktades fokus istället åt ett förhållandevis nytt håll; nämligen åt nuet och mot en optimistisk framtid med lovande potential, fylld med nya möjligheter för utveckling. Den ideologi som växte fram kom att kallas *modernism* och innebar en strävan efter *modernitet*; ett tillstånd av att befinna sig i nuet. I och med skiftet av fokus från dåtid till nutid väcktes farhågor om vad som skulle hända med lärdomar från förr, om det förflutna nu lades åt sidan eller förträngdes. Här uppstod begreppet *minneskris* som något som skulle kunna innebära att det förflutna glöms bort som en konsekvens av att anamma den moderna tidens ideal.¹²

Modernismens tänkande har under åren förgrenat sig och ur tankarna om en potentiell minneskris växte en ny medvetenhet fram. Det var en medvetenhet som, förutom att skänka vördnad åt framtidens ideal, även erkände historieskrivningen som något betydelsefullt för en framtida utveckling. Genom att granska historiens händelser kan man ta del av de erfarenheter som gett upphov till hur det samtida samhället fungerar, och dra lärdomar från dem.

Barbara Misztal talar om det kollektiva minnet i *Theories of Social Remembering*.¹³ Där resonerar hon kring hur människors, och även hela samhällens, identitet är uppbyggd av våra gemensamma minnen och historia. Våra minnen och identitet är flyktiga ting och bevaras enklast om de är förankrade i något. Kulturhistorisk bebyggelse lär oss om vårt förflutna och kan ses som en behållare, *ett fysiskt minne*, av vår historia. Därmed innebär bevarandet av bebyggelsen även bevarandet av vår identitet. Misztal talar även om denne identitets skörhet och att den med rätt

⁷ Barthes, *The City and the Sign*.

⁸ Eco, *Rethinking Architecture: A reading in cultural theory*.

⁹ Foucault, *Övervakning och straff*.

¹⁰ Hetherington, *Badlands of Modernity: Heterotopia and social ordering*.

¹¹ Misztal, *Theories of social remembering*.

¹² Holmberg, *Temporalitet, modernitet och historia*.

¹³ Misztal, *Theories of Social Remembering*

medel har förmågan att bli manipulerad på så vis att den inte längre visar sanningen, utan istället en förvrängning av det som en gång var sant. Hon berättar om exempel där hela nationer har 'konstruerat' en egen identitet.¹⁴ Ett sätt att minimera riskerna för ett falskt identitetsskapande är i form av fysiska minnen. Det är en av många anledningar till att kulturhistorisk bebyggelse kan anses vara så värdefull. Genom att bevara olika tider bebyggelse upprätthåller vi också olika tiders historia så att ingen tid förglöms och därmed uppnår vi den allra största mån av sanning.

1.7.2 Vad bevarar vi?

Att människor ska känna att de har en identitet och ingår i något som sträcker sig utanför dem själva är förstås viktigt och beskriver på ett vis definitionen av att tillhöra en viss kultur. Det är något som knyter oss samman till en gemensam historia och som sedermera skapar en mening och betydelse för oss i vår samtid. Att något har en stor mening och betydelse, innebär i sin tur att det besitter ett högt värde. Men var ligger egentligen värdet och hur avgör vi vad som är värdefullt för oss? För att förstå det här behöver vi förstå vilket sorts värde en byggnad symboliserar och vidare hur vi tolkar det värdet.

I semiotiken behandlas symboler, tecken och ikoner, och hur dem på olika vis kommunicerar något till en mottagare och hur denna då tolkar den erhållna informationen. Man skiljer på begreppen ikon och symbol, där ikonerna är något som direkt avbildar det den är ämnad att representera medan det för symbolen krävs en viss förförståelse om fenomenet ifråga för att förstå dess innebörd.¹⁵ Inom semiotiken finns två olika nivåer i vad ett tecken kommunicerar. I den första nivån sker en generell tolkning av tecknet, *en denotation*, som berättar det allra mest grundläggande av dess innebörd. I den andra nivån sker en djupare analys i vad som faktiskt ligger bakom det tecknet kommunicerar. Den andra nivån kallas *konnotation* och styrs helt och hållet av en subjektivitet hos mottagaren.

Den denotativa tolkningen är alltså den allra mest basala och direkta tolkningen av en symbol, som likväl kräver att mottagaren är förstådd i symbolens innebörd, men som inte behandlar så mycket mer än symbolens faktiska betydelse. Ett exempel på när en denotation görs är när man ser en så allmänt känd symbol som en toalettskylt. På skylten skildras två stiliserade figurer vid sidan om varandra. Den ena avbildar en man med byxor och den andra en kvinna i kjol. Skyltens direkta funktion är att berätta för mottagaren att här finns det en toalett. Det är precis densamma information som kommuniceras till oss i samband med en denotation. I den andra nivån av tydning av skylten konnoterar vi istället vår egen subjektiva tolkning av det vi ser. Det är då i form av associationer till information av en mer underliggande karaktär, kopplad till vem vi är som person och vilka tidigare erfarenheter vi har av symbolen. I fallet med toalettskylten skulle konnotationerna kunna röra sig kring vad de stiliserade figurerna kommunicerar angående samhällets generella fördomar om könsroller eller för den delen om uppenbarliga orättvisor gällande mängd tid spenderad i toalettköer.

Om man istället låter de semiotiska tankarna projiceras på bebyggelse och stadsrum kan man bättre förstå vilka värden dem kan symbolisera. Jämfört med en symbol, vars faktiska funktion är att *symbolisera* något, har exempelvis en byggnad en helt annan funktion nämligen att *fungera*, vilket Umberto Eco poängterar i *Rethinking Architecture - A reader in cultural theory*.¹⁶ Där placerar han den mer komplexa arkitekturen i rollen som symbol eller kommunikatör och menar att även byggnader konnoterar något utöver deras rent denotativt tolkade funktion.¹⁷

¹⁴ Misztal, *Theories of social remembering*. 15

¹⁵ Holmberg, *Semiotik; Betydelse och mening vs värde*.

¹⁶ Eco, *Rethinking Architecture. A reader in cultural theory*, 182.

¹⁷ Ibid. 187

Den denotativa tolkningen hör ännu en gång i det här fallet till byggnadens primära funktion. Man kan, som ännu en vinkling av förståelsen, välja att föreställa sig ett barns teckning av ett hus som en typ av denotativ tolkning. I teckningen prioriteras de mest grundläggande aspekterna av ett hus. Barnet lägger således inte ner mer tid på att rita huset än nödvändigt; bara nog för att man ska kunna förstå att det är ett hus som avbildas. Precis som i det tidigare exemplet med toalettskylten görs även här, i form av teckningen av huset, en stiliserad symbol som enbart kommunicerar den mest fundamentala funktionen av objektet.

Vad vi sedan konnoterar ur en byggnad skiljer sig å ena sidan från person till person. Å andra sidan kan man se att de associationer vi gör till bebyggelse i någon mån tenderar att vara allmängiltig och hänger samman med dem ideal som råder under vår egen samtid. Som ett exempel väljer Eco att illustrera fenomenet genom de stilar som tillhör olika epoker ur arkitekturhistorien.¹⁸ Den stil som tempel blev uppförda i under antiken har på ett naturligt vis kommit att bli förenad med gudomlighet och religion. Den antika arkitekturen i allmänhet kom på så vis att låta människor associera den till detsamma under många hundratals år framöver. Med intåget av gotiken i kyrkobyggnader under 1100- och 1200-talen inleddes ett skifte och nuförtiden skulle man kunna argumentera för att allmänheten istället i allt högre grad associerar kyrkor, religion och gudomlighet till gotisk arkitektur. De antika karaktärsdragen tog på senare år sin plats i den institutionella arkitekturen och började istället symbolisera kunskap och lärdom. Den kollektiva föreställningen om symbolik kom på så vis att skifta på grund av historiska växlingar och hur vi kommer att göra våra associationer är i hög grad kopplat till de rådande idealen i vår samtid.¹⁹ På så vis spelar den konnotativa tolkningen en viktig roll i att förstå vad vi anser vara kulturhistoriskt värdefullt. Likaså är det viktigt att förstå att vi inte bara kan förhålla oss till vår egen samtid, utan att vi även måste begrunda tidigare ideal eftersom vad som anses vara värdefullt nu kan komma att ändras i framtiden och vice versa.

I ett något större perspektiv behandlar Roland Barthes semiotik och urbanism i *The City and the Sign*.²⁰ Han lägger upp semiotiken som ett sätt att läsa av förhållandet mellan symboliken i en stad och dess invånare. Han menar att symboliken är det språk som staden nyttjar för att tala till invånarna. Det är ett språk som kommunicerar information mer ingående än dess enbart primära funktion, vilket subjektivt måste upplevas på plats och går inte att tolka via modeller eller insamlad objektiva data. På samma vis kan två till synes likvärdiga områden inte enbart definieras genom deras närliggande placeringar på en karta. Symboliken i de båda områdena, menar Barthes, kan anta två helt olika skepnader och utgöra tolkningen för vitt skilda betydelser. De måste därför tolkas av människor som i nuet är närvarande i områdena och tar del av dess symbolik.²¹ Förståelsen för värdena i staden och dess bebyggelse grundar sig alltså på förmågan att kunna läsa av den här typen av symbolik. Det är en förmåga som direkt kan liknas vid tillgången till antikvarisk kompetens i identifieringen av kulturhistoriska värden.

1.7.3 Vem tar besluten?

Sverige är ett land vars styre sedan länge har haft ett behov av att strukturera i form av en kontinuerlig systematisering, registrering och utförande av statistiska undersökningar. Ett bevis på det här beteendet finns exempelvis i det befintliga arbetet som genomförs av *Statistiska Centralbyrån*. Det påträffas även i historiska men ännu kvarlevande administrativa indelningar, såsom hur vårt land redan i gångna tider blivit systematiskt uppdelat i kommuner och län samt socknar och stift. En av anledningarna till den här indelningen var att ha förmågan att på ett enkelt

¹⁸ Eco, *Rethinking Architecture. A reader in cultural theory*, 189

¹⁹ Ibid.

²⁰ Barthes, *The City and the Sign*.

²¹ Ibid. 415

och enat sätt styra över hela landet och dess befolkning. Det är en maktstruktur som delas med flera andra länder och bygger i mångt och mycket på de ideal som slog rot i och med modernismens intåg.

I *Badlands of Modernity* talar författaren Kevin Hetherington om 1700-talets Palais Royal i Paris som en pådrivare för den moderna tiden. Palatsets allmänna park och trädgårdar var under den tiden en plats för det borgerliga kollektivet att diskutera nya och spännande idéer gällande samhället de levde i. Som en upptrappning inför den franska revolutionen skapades där på ett vis modernitetens sköte; en typ av simulator där det fanns möjligheter att teorisera tankar om nya maktstrukturer, frihet och ordning.²² Hetherington liknade de skyddade miljöerna vid ett laboratorium ”[...] in which new ways of experimenting with ordering society are tried out”.²³ Däremot var aldrig Palais Royal skyddat i den mening att det var någon strikt avskild plats och folk kunde istället komma och gå som dem ville. Men på området skapades en form av neutralt samhälle på mikronivå, ett *heterotopia*, där människorna som vistades där själva kunde styra över saker och ting.²⁴

Under samma tid fanns ingen annan motsvarighet till den här typen av neutrala och demokratiska stadsrum, bortsett från den öppna gatan möjligen, på all annan plats skedde det istället en aktiv segregering mellan människor med olika ekonomiska eller sociala status eller baserat på kön.²⁵ Hetherington menar då på att det kan ha varit tillgången till just den här typen av jämställda stadsrum, detta heterotopia, som möjliggjorde för ett skifte i de rådande maktstrukturerna och som sedan ledde till att ordningen i samhället tog en annan riktning:

*I do not define heterotopia as sites of resistance, sites of transgression or as marginal spaces but precisely as spaces of an alternate ordering. My argument in this book is that heterotopia, when defined in this way, can be seen to have played an important role in the social ordering of modern societies.*²⁶

Franska Palais Royal var sammanfattningsvis en chans för ett tidigare oprövat sorts samhälle att konstrueras; ett samhälle vars förutsättningar för folket låg någonstans mitt emellan fullständig kontroll och absolut frihet.²⁷

Samma anda av institutionalisering talar Michel Foucault om när han diskuterar hanteringen av europeiska pestdrabbade städer²⁸ och medeltida metoder för skatteuppbörd som andra exempel på faktorer som kan ha spelat en roll i uppkomsten av modernismens maktstrukturer.²⁹ Under de här förutsättningarna krävdes framtagandet av en typ av 'disciplinära scheman' som mycket väl kan ha bidragit till att lägga grunden för modernismens tankar om styrning i samhället.³⁰ De tankar om systematisering och klassificering som senare under modernismen brukades i olika institutioner såsom skolor, sjukhus och fabriker menar Foucault härrör från hur man hanterade styrandet under karantäner i de pestsmittade städerna.³¹

²² Hetherington, *Badlands of Modernity: Heterotopia and social ordering*, 10.

²³ Ibid. 13

²⁴ Ibid. preface, viii.

²⁵ Sjöberg, *Buildings and power, freedom and control in the origin of modern building types*, 96.

²⁶ Hetherington, *Badlands of Modernity: Heterotopia and social ordering*, 9.

²⁷ Ibid. 10 och 18

²⁸ Foucault, *Övervakning och Straff*, 231.

²⁹ Ibid. 261

³⁰ Foucault, *Övervakning och Straff*, 231.

³¹ Ibid. 167 och 174

I det moderna samhället skulle det råda en maktstruktur som var demokratisk; styrd av folket.³² Foucault beskriver hur olika 'maktverktyg' kom att spela en stor roll i att uppnå detta: "[...] den hierarkiska övervakningen, den oavbrutna registreringen, de ständiga bedömningarna och klassificeringarna."³³ Det var en allseende men fullt medvetengjord, kontrollerande makt som bland annat realiserades under namnet *panopticismen*.³⁴ Denna metod uppkom specifikt från dåtidens fängelseystem och byggde på idéer förverkligade genom en ny sorts arkitektur för fängelsebyggnaderna. Man valde att gå ifrån den tidigare idén om en mörk fängelsehåla där fångar satt isolerade till en istället helt transparent form av tillsyn, genom att låta bygga fängelse där vakterna hela tiden hade full uppsyn över samtliga fångar och därmed kunde *se allt*.

Likt maktstrukturerna inom panopticismen, med sina allseende förmågor, fick även hela samhället en modern och demokratisk maktordning som trots att den var kontrollerande nu likväl var tillgänglig för alla. Dessa strukturer är ännu synliga i funktionerna av våra byggnader, städer och hela vår samtida samhällsstruktur, men upplevs som oftast inte som något kontrollerande utan mer som rent strukturerande.

I och med dessa omvälvande tankar om maktstrukturer i samhället, tillsammans med ett allt större medvetandegörande om betydelsen av vår historia som uppstod i samband med den minneskris som modernismen förde med sig, rättade sig den moderna världen till nya ideal. Det förflutna sågs inte längre som någon okontrollerbar oreda, utan som en del av ett lands allmänna identitet. Efter att ha bekämpat det enväldiga svärdet, togs istället den demokratiska pennan i hand då historien numera började skrivas av folket och en ny ordning som tillät manipulering av det kollektiva minnet växte fram. Det fanns inte längre något behov av ett lika uttalat styre; istället var samhället fullt medvetet om den kontroll som i en mer transparent mån dock fortsatte att utföras uppifrån i samhällshierarkin. Detta i mångt och mycket tack vare samhällets maktverktyg i form av bebyggelsens symboliska funktion och de outtalade men samtidigt införstådda maktrelationer som existerar mellan stadens bebyggelse och dess invånare.

³² Foucault, *Övervakning och Straff*, 242

³³ Ibid. 257

³⁴ Ibid. 234

2. Juridiska förutsättningar för kulturmiljövården

Att värna om vårt gemensamma kulturarv grundar sig inte bara på en subjektiv åsikt från en minoritet, utan utgör en del av den svenska lagstiftningen. Det finns i huvudsak tre lagtexter som behandlar bestämmelser kring kulturvården, dessa är miljöbalken som bland annat behandlar riksintressen och kulturresevat, kulturmiljölagen som tar upp skydd av exempelvis byggnadsminnen och kyrkliga kulturminnen, samt plan- och bygglagen som utifrån ett kulturvårdande perspektiv främst hanterar restriktioner kring befintlig bebyggelse och hänsynskrav kring uppförande av ny sådan inom kommunal planering.

2.1 Miljöbalk

Miljöbalken trädde ikraft den 1 januari 1999 och ersatte då en rad äldre lagar, däribland naturvårdslagen och miljöskyddslagen. Miljö- och energidepartementet är ansvarig myndighet. Miljöbalken är en samling regler som arbetar för främjandet och upprätthållandet av en hållbar utveckling på ett sätt som försäkras en god och hälsosam livsmiljö.³⁵

2.1.1 Riksintressen

I Miljöbalken kap. 3 står det skrivet om bestämmelser som rör mark- och vattenområden; i stort sett all fysisk miljö. Däribland presenteras *Särskilda markanvändningsområden* och så kallade riksintressen. Ett riksintresse är ett mark- eller vattenområde som, ur natur- eller kulturmiljösynpunkt samt avseende hänsyn till friluftslivet, har en särskild och nationellt angiven betydelse för hela allmänheten. Dessa områden skall i största möjliga mån skyddas mot sådana åtgärder som påtagligt kan skada dess utpekade natur- eller kulturvården.³⁶

2.1.2 Kulturresevat

Senare i kap. 7 behandlas skydd av områden som bland annat kulturresevat, vilket beskrivs som ett mark- eller vattenområde med ett utpekade värdefullt kulturpräglade landskap.³⁷ I stort sett samma regler tillämpas för ett kulturresevat som det gör för ett naturresevat, där det är möjligt för antingen kommunen eller länsstyrelsen att förklara ett område som ett kulturresevat. I och med ett eventuellt förklarande av ett kulturresevat har då kommunen eller länsstyrelsen rätten att ställa upp gällande villkor som i syfte att tillgodose de utpekade värdena, antingen begränsar eller tvärtom ger lov till det allmänna användandet av området. Det kan då handla om specifika förbud på utsatt område eller fysiska intrång i form av tillgänglighetsförberedande åtgärder på platsen.³⁸

I relation till övriga lagskrifter kan ett mark- eller vattenområde förklaras som kulturresevat även om det på området finns byggnader som enligt kulturmiljölagen är skyddade som exempelvis kyrkligt kulturminne eller byggnadsminne.³⁹ Däremot får beslut om bildande eller ändring av kulturresevat, enligt plan- och bygglagen, inte strida mot eller motverka förekommande restriktioner i en kommuns gällande detaljplan eller områdesbestämmelser.⁴⁰

³⁵ Miljöbalken, 1 kap. 1§

³⁶ Ibid. 3 kap. 6§

³⁷ Ibid. 7 kap. 9§

³⁸ Ibid. 7 kap. 4–6§§

³⁹ Ibid. 7 kap. 9§

⁴⁰ Ibid. 7 kap. 8§

2.2 Plan- och bygglag

Den gällande plan- och bygglagen trädde ikraft den 2 maj 2011 och ersatte då tidigare plan- och bygglag (1987:10). Ansvarande myndighet är Finansdepartementet.⁴¹ Lagen innehåller bland annat föreskrifter om kommuners skyldighet till att uppföra översiktsplaner samt arbete med detaljplan och allmänt byggande. Inom syftet för kulturmiljövården och specifikt den här uppsatsen behandlar lagen främst nämnvärt fyra utmärkande områden, nämligen: hänsynskrav, varsamhetskrav, förvanskningförbud samt kompetens inom kommunalt arbete.

2.2.1 Hänsynskrav

I plan- och bygglagen kap. 2 framförs föreskrifter om allmänna och enskilda intressen. Däribland restriktioner i plan- och byggprocess avseende placering och utformning i samband med uppförande av ny bebyggelse. Förutom bestämmelser som rör säkerhet och skydd behandlas även kraven kring uppförande av bebyggelse med hänsyn till befintlig sådan. Ny bebyggelse ska uppföras på ett sätt som på ett överskådligt vis harmoniserar med den rådande stads- och landskapsbilden samt visar hänsyn till de natur- och kulturvärden som finns på platsen för uppförande. De befintliga kulturhistoriska värden ska alltså skyddas på ett vis så att dess karaktärsdrag respekteras och tillvaratas vid uppförande av ny bebyggelse.⁴²

2.2.2 Varsamhetskrav

När det kommer till ändring eller flyttning av en befintlig byggnad ska nödvändiga åtgärder göras på ett varsamt sätt. Dessa krav beskrivs i kap. 8 och fordrar än en gång att man tar hänsyn till byggnadens specifika karaktärsdrag och dess kulturhistoriska, historiska, konstnärliga, miljömässiga och tekniska värden.⁴³

2.2.3 Förvanskningförbud

Vidare ska befintliga byggnader, bebyggelseområden, anläggningar eller allmänna platser som anses besitta särskilt kulturhistoriskt värde skyddas från förvanskning. Detta förrättas via förvanskningbudet i kap. 8. Att ett objekt förvanskas innebär i korta drag att dess utpekade värde på något vis reduceras eller går förlorat.⁴⁴

2.2.4 Krav på kompetens

I plan- och bygglagen kap. 12 behandlas bestämmelser som gäller en kommuns byggnadsnämnd och dess organisation. Varje kommun har en skyldighet att upprätta en byggnadsnämnd.⁴⁵ Nämndens allmänna uppgifter består bland annat av att arbeta för en attraktiv stads- och landskapsmiljö samt en god, övergripande byggnadskultur i kommunen. Det krävs även av nämnden att vara uppmärksam på kommunens allmänna utveckling och dess lokala omgivning samt att de ska förmå att ta initiativ i sådana frågor som berör den interna plan- och byggprocessen.⁴⁶

För att ha möjlighet att utföra dessa uppgifter ställer plan- och bygglagen även krav på att den enskilda byggnadsnämnden ska ha tillgång till minst en person som är utbildad arkitekt. Utöver detta fordras kommunen även ha tillgång till övrig personal med lämplig kompetens nödvändig för att nämnden ska ha möjlighet att utföra sina åligganden på ett tillfredsställande sätt.⁴⁷ Vad som anses vara tillfredsställande är upp till enskild nämnd att avgöra.

⁴¹ Plan- och bygglagen.

⁴² Plan- och bygglagen, 2 kap. 6§

⁴³ Ibid. 8 kap. 17§

⁴⁴ Ibid. 8 kap. 13§

⁴⁵ Ibid. 12 kap. 1§

⁴⁶ Ibid. 12 kap. 2§

⁴⁷ Ibid. 12 kap. 7§

2.3 Kulturmiljölag

Kulturmiljölagen trädde ikraft den 1 januari 1989. Lagen är tidigare känd under namnet kulturminneslagen, men namnet ändrades 2014, och ersatte tidigare lagar om byggnadsminnen, fornminnen och skydd mot utförelse av vissa äldre kulturföremål. Den är inom kulturmiljövård den mest centrala lagtexten och ansvarar för av Kulturdepartementet.⁴⁸

I lagens inledande bestämmelser framförs den nationella angelägenheten och allmänt delade ansvaret att vårda och skydda landets samlade kulturmiljöer, för att försäkra den nuvarande tillika kommande generationer möjlighet att utnyttja och erfara de kulturmiljöer som finns till förfogande.⁴⁹

2.3.1 Byggnadsminnen

Ett byggnadsminne är enligt kulturmiljölagen kap. 3 en byggnad, park, trädgård eller annan anläggning som i sig besitter ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde eller som utgör en del av ett samlat bebyggelseområde med likartat tillskrivet värde.⁵⁰ Om objektet tillhör staten utgör det istället ett statligt byggnadsminne. Dessa regler gäller inte byggnader som faller in under kategorin kyrkobyggnad eller fornlämning.⁵¹ Det är länsstyrelsen som förklarar eventuella byggnadsminnen men frågan om en byggnadsminnesförklaring kan väckas av vem som helst. En ansökan om byggnadsminnesförklaring ska innehålla relevanta uppgifter om byggnaden samt en förklaring av dess värdebärande egenskaper.⁵²

Att en byggnad, park, trädgård eller annan anläggning förklaras som ett byggnadsminne innebär att den omfattas av en samling specifika skyddsbestämmelser i form av vård- och underhållsplaner samt restriktioner i och med eventuell ändring. Bestämmelserna kan även innefatta inskränkande bestämmelser angående ett, byggnadsminnet kringliggande, område. Dessa skyddsbestämmelser skrivs och presenteras av länsstyrelsen i samband med byggnadsminnesförklaringen. Om ett byggnadsminne är privatägt ska det, i den mån det är rimligt, tas hänsyn till ägarens eventuella önskemål och byggnadsminnets befintliga användning och funktion.⁵³

2.3.2 Kyrkliga kulturminnen

I kulturmiljölagen kap. 4 behandlar skyddet av kyrkobyggnader och kyrkotomter, begravningsplatser samt kyrkliga inventarier.⁵⁴ De byggnader som ingår i kategorin kyrkobyggnader är sådana som innan den 1 januari 2000 invigts för Svenska kyrkans gudstjänst och vid samma tid antingen ägdes eller förvaltades av Svenska kyrkan. En kyrkotomt är ett område som ligger omkring en kyrkobyggnad och som ingår i dess funktion men som inte klassas som begravningsplats. Dessa får ej förvanskas och ska tas om hand på ett sådant vis att deras kulturhistoriska värde inte reduceras eller går förlorat.⁵⁵ Kyrkliga kulturminnen som är uppförda innan år 1940 får inte genomgå betydande ändringar utan tillstånd av länsstyrelsen⁵⁶, däremot får lämpliga åtgärder gällande underhåll eller skador som kräver brådskande reparation utföras, med för kyrkans karaktär lämpliga metoder och material, utan tillstånd av länsstyrelsen.⁵⁷

⁴⁸ Kulturmiljölagen, Övergångsbestämmelser

⁴⁹ Ibid. 1 kap. 1§

⁵⁰ Ibid. 3 kap. 1§

⁵¹ Ibid.

⁵² Ibid. 3 kap. 4§

⁵³ Ibid. 3 kap. 2–3§§

⁵⁴ Ibid. 4 kap. 1§

⁵⁵ Ibid. 4 kap. 2§

⁵⁶ Ibid. 4 kap. 3§

⁵⁷ Ibid. 4 kap. 5§

2.4 K-märkning

Ett allmänt känt begrepp som används i och med frågor om bevarande av bebyggelse är det populära ”k-märkt”. Begreppet har i sig ingen juridisk innebörd utan fungerar mer som ett samlingsbegrepp för olika sorters lagskydd.⁵⁸ Likväl används det i olika allmänna sammanhang där det tycks ha skapats en inofficiell men vedertagen uppfattning av ordets innebörd. Där är den generella tolkningen att en byggnad kan vara k-märkt och att den då är tillskriven något sorts skydd. Även om detta egentligen inte stämmer för specifikt k-märkt, så syftar ändå nyttjandet av begreppet i någon form på de bestämmelser som behandlas i exempelvis plan- och bygglagen samt kulturmiljölagen. I detaljplaner och områdesbestämmelser markeras kulturhistoriskt värdefull bebyggelse med olika bokstäver, beroende på vilken typ av lagskydd som ska tillämpas. Tidigare användes den lilla bokstaven ’k’ för att markera sådan bebyggelse, därav k-märkt, men i dagsläget är man inte längre begränsad till en typ av markering.⁵⁹

Bestämmelserna i plan- och bygglagen gäller för all typ av bebyggelse, men i vissa speciella fall görs ytterligare ett förtydligande vad som gäller för ett enskilt objekt. Bokstaven ’k’ syftar i en plan till specificerade bestämmelser inom plan- och bygglagens varsamhetskrav, vilka främst skyddar en byggnads karaktärsdrag eller reglerar eventuella ändringar av den. Dessa kan se väldigt olika ut och tas fram i samband med särskilda regleringar för specifika byggnader eller bebyggelsemiljöer. En annan markering som inom detaljplaner eller områdesbestämmelser har ett ännu starkare lagskydd, är i form av bokstaven ’q’. Lilla bokstaven ’q’ betecknar ett särskilt högt kulturhistoriskt värde och understryker tillämpningen av förvanskningförbudet. Förbudet utgör ett starkare skydd gentemot varsamhetskravets lilla ’k’ och kan istället hindra ändringar och till exempel kräva skydd av befintligt material samt reglera bestämmelser om specifika underhåll för byggnaden. Bestämmelserna har som syfte att främst skydda värdefull bebyggelse men också att finnas till hands som indikationer för exempelvis en fastighetsägare som behöver kunna förutse eventuella kostnader eller konsekvenser som kan uppstå i och med förvaltandet av en byggnad eller en bebyggelsemiljö.

Begreppet k-märkt har inom kulturvården länge varit ett upplägg för diskussion och ordet har i värsta fall orsakat frustrationer över oförståelse för den egentliga innebörden. Men i sin allmänna användning kanske det nu är på väg ifrån ett endast folkligt populärbegrepp till ett mer accepterat samlingsbegrepp för lagskydd inom kulturmiljövården.

⁵⁸ Riksantikvarieämbetet, *Vanliga frågor – BeBR*.

⁵⁹ Västarvet, *K-märkt?*.

3. Antikvarisk kompetens

3.1 Boverkets Miljömålsenkät

3.1.1 Om enkäten

Boverket ansvarar för utförandet av Miljömålsenkäten som tidigare, sedan 2006 fram till och med 2015, utförts varje år. Myndigheten anser numera att resultaten bygger på en relativt långsam process och skiljer sig därmed så pass lite från år till år att det inte längre är nödvändigt att genomföra enkäten årligen. De mest aktuella uppgifterna är i nuläget de från den enkät som utfördes år 2018 och det är resultaten från just den enkäten som kommer att redovisas i den här undersökningen.

Miljömålsenkäten genererar kontinuerligt resultat som utgör underlag till en fördjupad analys av miljö kvalitetsmålet *God bebyggd miljö*. Enkäten utförs av Boverket, som bär ansvaret för uppföljning av miljö kvalitetsmålsarbetet på nationell nivå. Detta görs i samarbete med RUS, som är ett samarbetsorgan för landets länsstyrelser, som i sin tur ansvarar för uppföljningen på regional nivå. Enkäten utförs numera ungefär vart tredje år och skickas ut till samtliga kommuner i landet. För att säkerställa en optimal svarsfrekvens och därmed uppnå ett så korrekt resultat som möjligt, uppföljs frekvensen under svarstiden kontinuerligt av RUS. Enkäten innehåller frågor som tagits fram av Boverket och RUS i samråd med SKR (Sveriges Kommuner och Regioner), Naturvårdsverket och SGU (Sveriges Geologiska Undersökning) och dessa frågor berör bland annat kommuners tillgång till antikvarisk kompetens. För en kommun att ha tillgång till antikvarisk kompetens definieras i enkäten kravet som en tillgång till en person, med bebyggelse-/byggnadsantikvarisk utbildning eller motsvarande, och att denne har i uppgift att aktivt delta och hantera kulturmiljövärden i den fysiska planeringen i kommunen.⁶⁰

Ett av de behandlade områdena under miljö kvalitetsmålet *God bebyggd miljö* är *Kulturvärden i bebyggd miljö*. Där specificeras kravet att kulturhistoriskt värdefull bebyggelse ska bevaras, användas och utvecklas.⁶¹ Sveriges alla kulturvärden är spridda över hela landet och behandlas på enklaste vis regionalt eller till och med kommunalt. För att på bästa möjliga vis tillgodose kravet om bevarande, användande och utveckling fordras det alltså att kulturvärden behandlas direkt i den fysiska planeringen för enskilda kommuner. Ett sätt att säkerställa detta är för kommunen att ha tillgång till antikvarisk kompetens, varför detta undersöks i miljömålsenkäten. Genom att låta kommunen ha med en antikvarie i den fysiska planeringen garanteras möjligheten till ett korrekt framtaget underlag och juridiskt bindande bevarande av kulturvärden. För kommunen att dessutom ha tillgång till en egen antikvarisk kompetens möjliggör ett kontinuerligt och i processen naturligt användande av en sådan resurs. Detta i sin tur innebär att kompetensen enkelt kan tas tillvara i ett tidigt och oftast kritiskt skede, samt finnas tillgänglig för samma verksamhet under hela dess process.

⁶⁰ Boverket, *God bebyggd miljö i kommunerna: en studie av miljömålsenkäten 2006–2013*.

⁶¹ Naturvårdsverket, *Miljömålen: årlig uppföljning av Sveriges nationella miljömål 2020*.

3.1.2 Om resultatet

I enkäten ställdes som ovan nämnt bland annat frågan kring huruvida enskilda kommuner har tillgång till antikvarisk kompetens. Av samtliga kommuner, totalt 290 tillfrågade, erhöles svar från 235. Bland dessa svarade 80 (34%) att de har tillgång till egen antikvarisk kompetens medan 114 (48%) svarade att de inte har tillgång till antikvarisk kompetens. Utöver dessa svarade 32 kommuner (14%) att de har tillgång till antikvarisk kompetens genom någon form av avtal och ytterligare 9 kommuner (4%) svarade att de har tillgång till egen antikvarisk kompetens och genom avtal.⁶² Nedan visas statistiken ännu en gång på ett tydligt sätt.

Har kommunen tillgång till antikvarisk kompetens?

<i>Antal tillfrågade kommuner totalt:</i>	290
<i>Antal kommuner som svarat:</i>	235
<i>Antal kommuner som inte svarat:</i>	55
<i>Antal kommuner med egen antikvarisk kompetens:</i>	80
<i>Antal kommuner med kompetens genom avtal:</i>	32
<i>Antal kommuner med egen kompetens och genom avtal:</i>	9
<i>Antal kommuner utan antikvarisk kompetens:</i>	114

Utifrån de relevanta svarsresultaten har jag sedan utformat nedanstående cirkeldiagram som på ett pedagogiskt sätt dels ska visa uppdelningen mellan kommuner som har/inte har tillgång till antikvarisk kompetens, dels hur stor arbetstid som disponeras för personal inom funktionen. Dessutom presenteras här, till skillnad från resultatet från enkätundersökningen, även hur relationen ser ut mellan mängd arbetstid och tillgång till egen kompetens.

Tillgång till antikvarisk kompetens

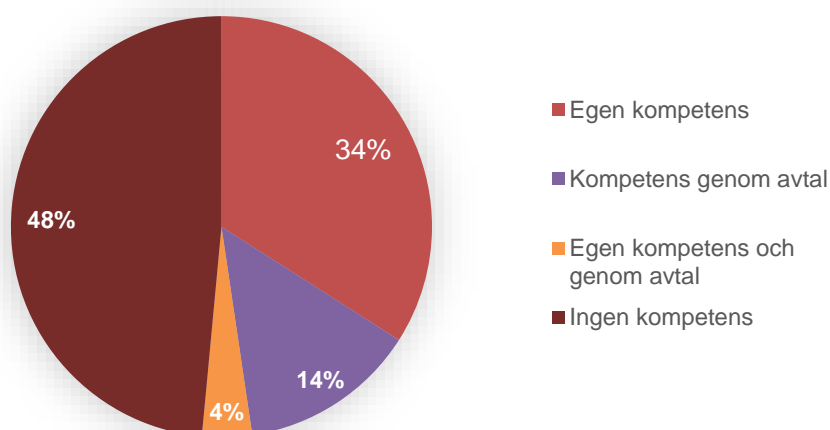

Fig. 1 Diagram som visar statistik angående landets kommuners tillgång till antikvarisk kompetens. Data hämtad från Boverkets Miljömålsenkät (2018).

⁶² Boverket, *Resultat från miljömålsenkäten*.

Värt att notera för den här undersökningen är att Värnamo och Vaggeryds kommun inte har svarat på den här frågan. Resultatet från den här uppsatsens undersökning berättar dock att Värnamo kommun har tillgång till egen antikvarisk kompetens genom en anställd kommunantikvarie⁶³ samt att Vaggeryd inte har någon anställd antikvarie.⁶⁴ Gislaved har dessutom i enkäten uppgett att de inte har tillgång till egen antikvarisk kompetens. Däremot uppger de i intervju att motsvarande kompetens erhålls inom andra tjänster.⁶⁵

I dagsläget är det alltså hela 48% av landets kommuner som saknar antikvarisk kompetens. Jämfört med det sammanlagda resultatet från enkätundersökningarna mellan åren 2006–2013, då siffran låg på över 60%, har situationen till synes tagit en vändning.⁶⁶

Sammanlagd arbetstid för personal med funktion av antikvarisk kompetens angett i årsarbeten

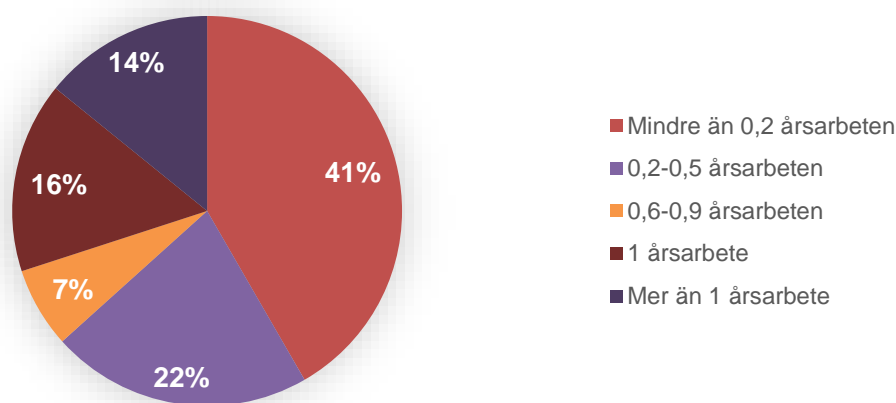

Fig. 2 Diagram som visar statistik angående sammanlagd arbetstid för personal med funktion av antikvarisk kompetens i landets kommuner. Data hämtad från Boverkets Miljömålsenkät (2018).

Till de kommuner som svarade att de har tillgång till antikvarisk kompetens, sammanlagt 121 kommuner, ställdes även frågan om beräknad mängd arbetstid nedlagd för funktionen oavsett anställningsform. Svaren anges i årsarbeten och frågan besvarades av 120 kommuner. Av resultaten kan man urskilja att det är 16 procent av kommunerna som har personal vars arbete motsvarar ett årsarbete, alltså likvärdigt med en heltidstjänst för en person. Ytterligare 14 procent av kommunerna har svarat att de har personal som gör arbeten inom funktionen för antikvarisk kompetens motsvarande mer än ett årsarbete. På andra sidan spektret så visar resultaten att 50 kommuner (41%) har svarat att de har personal som gör mindre än 0,2 årsarbeten, alltså i snitt mindre än en arbetsdag i veckan. Att kommunen har tillgång till egen antikvarisk kompetens tycks dessutom enligt enkätens svar sammanfalla med ett högt antal årsarbeten. Av dem kommuner som uppgett att deras funktion motsvarar ett årsarbete eller mer så har nästintill alla (ca 94 %) tillgång till egen antikvarisk kompetens. Däremot visar sig den sammanlagda mängden årsarbeten vara låg, där majoriteten av egen kompetens inte brukas mer än motsvarande en halvtidstjänst.

⁶³ Informant nr 4

⁶⁴ Informant nr 3

⁶⁵ Informant nr 2

⁶⁶ Boverket, *God bebyggd miljö i kommunerna: en studie av miljömålsenkäten 2006–2013*.

Antal årsarbeten relativt tillgången till egen kompetens

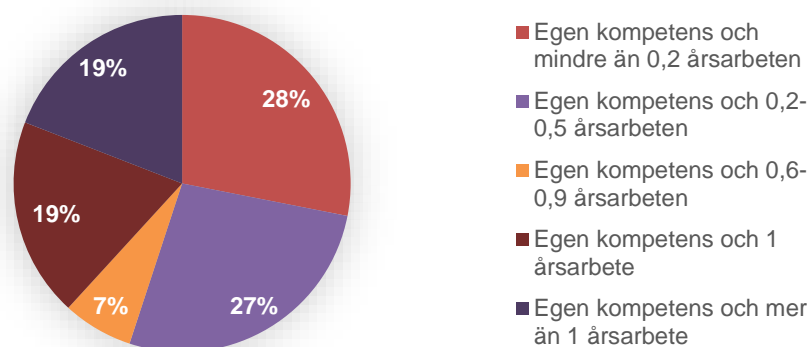

Fig. 3 Diagram som visar statistik angående antal årsarbeten relativt tillgången till egen antikvarisk kompetens i landets kommuner. Data hämtad från Boverkets Miljömålsenkät (2018).

Av dem 235 kommuner som ursprungligen svarade på frågan angående tillgång till antikvarisk kompetens, visade sig alltså totalt 89 (38%) ha tillgång till egen kompetens. Utifrån resultaten över dessa kan relationen mellan antal årsarbeten och tillgången till den egna kompetensen ställas upp enligt det ovanstående diagrammet. I sammanlagt 62% av fallen där kommunerna uppger att de har tillgång till egen kompetens, motsvaras tjänsten av mindre än en heltidstjänst. Resterande 38% av kommunerna har en tjänst motsvarande en heltidstjänst eller mer. I de fall där kommunerna uppgett att de har tillgång till en tjänst disponerad till mer än ett årsarbete (19%), kan vi anta att tjänsten är uppdelad över fler än en person. Det ska dock understrykas att det endast är ett antagande och att det specifika svaret inte redovisas i enkätens resultat.

I enkäten fick kommunerna även möjlighet att skriva en kompletterande kommentar till sitt svar. Flera kommuner uppger här att kompetensen lånas in från länsstyrelsen eller museum alternativt köps in av externa konsulter vid behov. Det nämns också att den antikvariska kompetensen inte nödvändigtvis existerar i form av en formell tjänst, men att annan personal som besitter andra tjänster innehar kompetensen, exempelvis bygglovshandläggare och byggnadsinspektörer. Det allra vanligaste är att det är de större kommunerna som har tillgång till antikvarisk kompetens, snarare än de mindre. Däremot pekar exempelvis Sjöbo kommun ut det positiva med att ha tillgång till en kommunantikvarie trots sin relativt ringa storlek. Knivsta kommun skriver att det förs en dialog med regionen om möjligheter för ett flertal kommuner i länet att dela på en antikvarie. Boverket kommenterar följande angående antikvarisk kompetens om kulturvården i bebyggd miljö:

Kulturmiljön är en viktig resurs för det hållbara samhället, ekonomiskt, socialt och miljömässigt. Ett bra planeringsunderlag för kulturmiljöfrågor förbättrar möjligheterna att arbeta långsiktigt och strategiskt. Men underlaget garanterar inte att den fysiska miljön utvecklas på önskat sätt, även relevant kompetens behövs. För att man ska uppnå resultat måste hela kedjan med tillgång till kompetens och kunskapsunderlag samt tillämpning av lagstiftning fungera, och så är det inte i dag.⁶⁷

⁶⁷ Boverket, *God bebyggd miljö i kommunerna: en studie av miljömålsenkäten 2006–2013*.

Kompetensbristen lyfts också upp i Naturvårdsverkets årliga uppföljning av Sveriges nationella Miljömål 2020 där de menar att kompetensbristen upplevs som ett *hinder* i bevarandet av natur- och kulturmiljöer.⁶⁸

3.2 Kulturvärden försvinner i byggprocessen

Riksantikvarieämbetet fick, tillsammans med Boverket, Statens konstråd och Statens centrum för arkitektur och design, i juni 2018 ett uppdrag av regeringen att göra en utredning om hur kulturhistoriska värden hanteras i plan- och byggprocessen. Syftet med uppdraget var att öka kunskapen om befintliga kulturvärden inom olika bebyggelsemiljöer och hur dessa kan samverka med den rådande samhällsutvecklingen. Som ett underlag till detta uppdrag utfördes en undersökning som systematiskt granskade kulturmiljöarbetet och bygglovsärenden gjorda av kommuner över hela landet. Resultatet av undersökningen sammanställdes i rapporten *Kulturvärden försvinner i byggprocessen*.⁶⁹ Genom att utföra intervjuer och gå igenom 110 bygglovsärenden från 25 av landets kommuner har Riksantikvarieämbetet velat utröna i vilken utsträckning kulturvärden uppmärksammas i bygglovs- och byggprocessen samt hur uppföljningen av dessa har sett ut.

Reglerna för hur ny och befintlig bebyggelse ska hanteras angående kulturvärden regleras i plan- och bygglagen. I planering av ny bebyggelse kräver lagen att hänsyn alltid ska tas till eventuella närliggande kulturvärden. När det gäller ändring av befintlig bebyggelse ska åtgärder göras varsamt och särskilt kulturhistoriskt värdefull bebyggelse får inte förvanskas.

Sammanfattningsvis visar resultaten från undersökningen att hanteringen av kulturvärden är allmänt bristfälliga. Samtliga 110 ärenden har något olika förutsättningar men har alla i någon mån berört byggnader som har utpekade kulturvärden. Trots detta har det i endast sju procent av fallen ingått en sakkunnig kulturvärden i hanteringsprocessen av dessa. Byggnader som har egna eller ingår i ett område med utpekade kulturvärden uppmärksammas inte i 64 av 110 fall. I de fall att kulturvärden uppmärksammas följs dem sällan upp längre fram i processen.

Som konsekvens av detta finns alltså stora påföljande risker som, likt titeln på rapporten skvallrar om, innebär att kulturvärden faktiskt *försvinner* i byggprocessen. I de fall som däremot utmärker sig föredömliga inom området poängteras betydelsen av tillgången till antikvarisk kompetens tillsammans med en kontinuerlig användning av hjälpverktyg i form av mallar eller rutiner. En av de som varit aktuella i undersökningen är Jonas Widhe som menar att: ”Antikvarisk kompetens i kommunen är nödvändigt och det är bäst om kunskapen är spridd på flera personer och olika nivåer”⁷⁰. Det tycks alltså vara bra att kompetensen finns tillgänglig i olika delar av organisationen och ses till och med som en fördel om den utöver den egna kompetensen även finns förlagd till ytterligare en extern position. Widhe menar även på att en kommun gagnas av att ha goda kunskapsunderlag, men det måste också kunna användas på ett korrekt sätt av någon med rätt kompetens.⁷¹ Att kompetensen finns tillgänglig överhuvudtaget har även visats betydelsefull för att hänsyn till kulturvärden ska tas i bygglovsprocessen och kommuner som numera har tillgång till kompetensen upplever exempelvis att de göra fler ställningstaganden gällande kulturvärden i samband med beslut om bygglov.⁷²

⁶⁸ Naturvårdsverket, *Miljömålen: årlig uppföljning av Sveriges nationella miljömål 2020*.

⁶⁹ Riksantikvarieämbetet, *Kulturvärden försvinner i byggprocessen*.

⁷⁰ Widhe, Riksantikvarieämbetet, *Kulturvärden försvinner i byggprocessen*.

⁷¹ Ibid.

⁷² Riksantikvarieämbetet, *Kulturvärden försvinner i byggprocessen*, 21.

4. Fallstudie

Den här uppsatsen grundar sig på en fallstudie utförd i kommunerna i GGVV-regionen. Studierna har bestått av intervjuer med personal på kommunerna, som i någon mån arbetar med hanteringen av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Utöver intervjuer med kommunerna inom GGVV-regionen har även en intervju med personal från länsstyrelsen i Jönköping utförts. Informationen är, om inget annat anges, hämtad från intervjuer med representanter från respektive kommun – informant nr 1, 2, 3 och 4, samt länsstyrelsen – informant nr 5.

4.1 GGVV-regionen

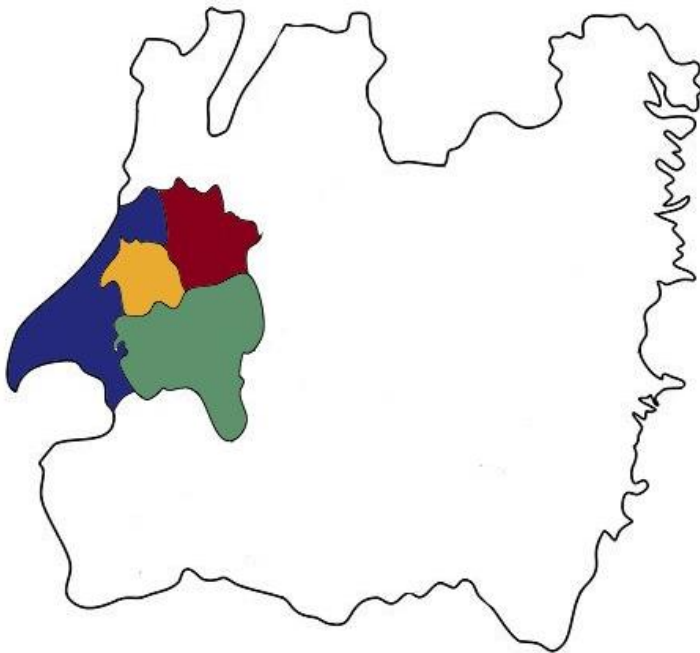

Fig. 4 Karta över Jönköping, Kalmar och Kronobergs län med kommunerna inom GGVV-regionen i färg. Gislaved i blått, Gnosjö i gult, Vaggeryd i rött och Värnamo kommun i grönt.

Området som kallas för GGVV-regionen, eller i vissa sammanhang bara för Gnosjöregionen, utgörs av de fyra kommunerna Gnosjö, Gislaved, Vaggeryd och Värnamo och ligger i Jönköpings län, Småland. Regionen är historiskt känd för sin företagsamhet, som efter ursprungsorten kommit att bli kallad för Gnosjöandan. Begreppet definieras som ett stort företagsdriv och en allmän inställning hos lokalborna om företagssamverkan, ett gott kontaktnät och ständig utveckling. Det bygger på en småskalig och lokalt förankrad entreprenörsanda, vars historia sträcker sig tillbaka till svensk stormaktstid.

I 1600-talets Småland var jorden mager och det var för många svårt att försörja sig på endast jordbruk. Därför sökte sig många män istället till gevärsfaktoriet i Jönköping, som på den tiden krävdes för att tillgodose det då enorma behovet av vapen till den svenska armén. När sedan Sveriges status som stormakt under nästa århundrade gick förlorad, förlorade även vapenindustrin sin betydelse och produktionen minskade drastiskt. Industrierbetarna stod då utan jobb men med

stor kunskap om metallproduktion och i synnerhet trådtillverkning. Ur dessa tillgångar föddes idéer om ny produktion baserad på den gamla. Det här blev starten för de lokala Gnosjöbornas egna företagande.⁷³

Gnosjöandans kvalitéter om kontaktnät och samverkan har senare spritt sig och även smittat av sig på de kringliggande kommunerna. Idag för kommunerna Gnosjö, Gislaved, Vaggeryd och Värnamo ett tätt samarbete i många frågor där de styrande politikerna och kommuncheferna träffas regelbundet och diskuterar aktuella ärenden och möjlig samverkan.⁷⁴ Samarbetet liknas med ett kommunförbund och sträcker sig även i vissa frågor över länsgränsen. Exempel på detta är Gislaveds kommuns samarbete kring ärenden relaterade till bygglov- och detaljplanearbete med den angränsande Tranemo kommun i Västra Götalands län.⁷⁵

4.1.1 Gnosjö

Gnosjö kommun är en kommun med 9 712 invånare (2019).⁷⁶ Kommunen ligger centralt i GGVV-regionen och omsluts av de övriga kommunerna Gislaved, Vaggeryd och Värnamo. I kommunen finns fem betydande tätorter: Gnosjö, Hillerstorp, Kulltorp, Nissafors och Törestorp.

Det finns ingen anställd på kommunen med antikvarisk kompetens. I intervjun med kommunen talade jag istället med deras planarkitekt, som främst arbetar med framtagandet av detalj- och översiktsplaner. Eftersom kommunen är relativt liten har de möjligheten att föra ett tätt samarbete inom den egna personalstyrkan, vilket upplevs vara en stor fördel. Planarkitekten berättar hur smidigt det är att ha kollegorna nära tillhands och på så vis kunna hantera samfallande ärenden med varandra direkt. Dessutom anses samarbetet med kringliggande kommuner och länsstyrelsen vara gott.

När det kommer till hantering av enskild bebyggelse med kulturhistoriskt värde utgår kommunen främst från eget tidigare framtaget kunskapsunderlag⁷⁷ och nationella kartmaterial.⁷⁸ Utöver detta förlitar sig kommunen mycket på lokal expertis i form av erfarna kollegor, engagerade privatpersoner och medlemmar ur hembygdsföreningar samt lokala museer. Förutom bidragandet av kunskap uppger kommunen att dessa personer även medverkat vid omhändertagandet av kulturhistoriska byggnader. Länsstyrelsen kan kontaktas och kompetens köpas upp vid ett eventuellt aktualiserande av kulturvärden, dock upplevs detta göras väldigt sällan. Kulturvärden anses generellt inte vara en särskilt aktuell fråga i dagsläget och det tidigare nämnda underlag som togs fram av kommunen i och med en inventering år 1990 används fortfarande.

Till de kulturmiljöer som Gnosjö har valt att peka ut hör Kävsjö kyrkby, en by utanför samhället Hillerstorp. Byns kyrka är i trä och anses särskilt värdefull för området. Den nuvarande kyrkan uppfördes under 1700-talet, men tidigare stod där en kyrka från 1200-talet. I Kävsjö har områdesbestämmelser tagits fram⁷⁹ som presenterar restriktioner för exempelvis vilka fasadkulörer som får användas. Utbyggnaden av det närliggande samhället Hillerstorp begränsas även mot Kävsjö som ett sätt att skilja de båda områdena från varandra och därmed bibehålla byns kulturhistoriska värde.

⁷³ Gnosjöandan, *Historia*. Samt Länsstyrelsen i Jönköpings län, *Kulturmiljö*.

⁷⁴ Vaggeryds kommun, *Samverkan GGVV*.

⁷⁵ Informant nr 2

⁷⁶ Statistiska centralbyrån, *Kommunsiffror*.

⁷⁷ Gnosjö kommun, *Kulturminnesvårdsprogram för Gnosjö kommun*.

⁷⁸ Riksantikvarieämbetet, *Fornsök*.

⁷⁹ Gnosjö kommun, *Områdesbestämmelser för Kävsjö kyrkby*.

Fig. 5 Kävsjö kyrka, 2013. Fotograf: Gunnar Creutz.

Kommunen har under senare tid deltagit på en handläggningsträff med länsstyrelsen, där ny dokumentation om kulturhistoriskt intressant bebyggelse presenterades. Detta ansågs som något positivt och gav ökade kunskaper om det lokala kulturhistoriska byggnadsbeståndet.

Sammanfattningsvis har Gnosjö kommun få juridiskt bundna skydd eller utpekanden av kulturhistoriska värden. Däremot existerar flera inofficiella och ofta muntliga underlag för vad som skulle kunna beaktas som kulturvärden. Kommunen hyser en stor tillförlitlighet till lokalt kunniga och engagerade personer. Det sker i nuläget ingen aktiv identifiering av kulturvärden eller framtagande av kulturhistoriskt underlag, utan man förlitar sig till äldre inventeringar. Det finns i kommunen stora potentiella kulturvärden i form av industriminnen, som en del av Gnosjöandans kulturarv. Ett utpekat sådant är Hylténs metallvarufabrik, som grundades 1874 och ligger i utkanten av Gnosjö. Byggnaden förklarades 1978 som byggnadsminne.⁸⁰

Till bygden hör även några exempel på annorlunda miljöer där det främsta och mest anmärkningsvärda är nöjesparken och Vilda Västern-staden High Chaparall, där en ny detaljplan är under upprättande och bland annat kommer att behandla möjligheten till ökad byggrätt. Det finns ännu inga uppgifter om att särskilda skydd ska ingå i detaljplanen. Den här specifika miljön är en sådan som skiljer sig från de i övrigt uppmärksammade kulturvärdena i kommunen. Den är ett exempel på något som i framtiden skulle kunna anses vara kulturhistoriskt värdefull.

⁸⁰ Riksantikvarieämbetet, *Kringla*.

Fig. 6 Hylténs metallvarufabrik grundades 1874 och är idag ett byggnadsminne. Fotografiet tillhör fotografen Bengt A. Lundberg och Riksantikvarieämbetet. Foto taget 1997.

4.1.2 Gislaved

Gislaveds kommun är den näst största av kommunerna i GGVV-regionen, med 29 963 invånare.⁸¹ Kommunen ligger väster om övriga kommuner i regionen och består av tätorterna Gislaved, Anderstorp, Smålandsstenar, Hestra, Reftele, Burseryd, Skeppshult och Broaryd.

I min intervju talade jag med kommunens stadsarkitekt samt med dess kultursekreterare. Gislaved har heller ingen anställd antikvarie, däremot ingår tjänstens ansvar i rollen som kultursekreterare. I dagsläget är den person som innehar tjänsten som kultursekreterare utbildad museolog och har en bakgrund inom kulturturism. Utöver det har kommunen ett flertal anställda bygglovsingenjörer (bygglovshandläggare) med viss antikvarisk kompetens.

Den mesta hanteringen av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse sker i samband med framtagande av detaljplaner. Där har enstaka objekt pekats ut som värdefulla och innehar därmed ett juridiskt gällande skydd. Eventuella beslut gällande bygglov stöds i regel enbart av bestämmelserna och restriktionerna presenterade i detaljplan. Gislaveds kommun arbetar kontinuerligt med framtagande av nya detaljplaner och har möten med en plangrupp månadsvis. I plangruppen ingår bland annat personer som är kulturhistoriskt kunniga. Uppdraget för en specifik detaljplan kommer från kommunen, dess egen tekniska nämnd eller eventuell exploatör.

⁸¹ Statistiska centralbyrån, *Kommunsiffror*.

Varsamhet

- k₁** Byggnaden får endast förändras med varsamhet. De karaktärsdrag och värden hos bebyggelsen, som angivits i planbeskrivningen under rubriken "Kulturminne. Den befintliga bebyggelsens kulturvärden: Lundåkerskolan" ska särskilt beaktas vid ändring.
- k₂** Byggnaden får endast förändras med varsamhet. De karaktärsdrag och värden hos bebyggelsen, som angivits i planbeskrivningen under rubriken "Kulturminne. Den befintliga bebyggelsens kulturvärden: Konsertsalen" ska särskilt beaktas vid ändring.

Rivningsförbud

- r** Byggnad får inte rivas

Fig. 7 Utklipp från detaljplan över område i Gislaved, där varsamhetskrav och rivningsförbud har tillämpats.
Fig. 8 De preciserade kraven presenterade i detaljplan.

Vid beslut gällande objekt utanför detaljpanelagt område sker i samband med detta oftast en mindre utredning, exempelvis utförd av kultursekreteraren. Sådana utredningar aktualiseras framförallt i form av arkeologiska undersökningar men förekommer även gällande kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Vid behov tas kompetens in från externa konsulter, exempelvis från länsstyrelsen eller länsmuseet i Jönköping, då i form av certifierade byggnadsantikvarier. Sådana upphandlingar sker då genom ramavtal. Gislaveds kommun berättar även att större privatägda konsultföretag sällan tar sig an så pass små uppdrag som det ofta gäller. När det kommer till eventuella samarbeten med hembygdsföreningar har dessa alltid möjligheten att yttra sig exempelvis i samrådsskeden, detta är dock något kommunen upplever sker väldigt sällan.

Angående identifiering av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse upplever Gislaveds kommun själva att de har ett behov av att göra fler inventeringar, då generellt underlag saknas. Det underlag som kommunen har tillgång till är främst i form av bebyggelseinventeringar genomförda av länsstyrelsen i Jönköping (läs mer under rubriken *4.2.1 Modell för bebyggelseinventering*).

Gislaveds kommun har ingen anställd antikvarie, men besitter motsvarande kompetens inom andra tjänster, trots att motsatsen hävdats i resultaten från Boverkets miljömålsenkät. Hanteringen av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse utgår från tidigare framtaget underlag och kommunen kan därmed förlita sig på officiella dokument. Däremot anses underlaget vara något bristfälligt och identifiering av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse sker inte kontinuerligt av kommunen.

4.1.3 Vaggeryd

Vaggeryds kommun består av fem tätorter i vilka det bor sammanlagt 14 275 invånare.⁸² Tätorterna är: Vaggeryd, Skillingaryd, Hok, Klevshult och Bondstorp. Vaggeryds kommun täcker in de nordöstra delarna av GGVV-regionen.

I Vaggeryd finns heller ingen anställd antikvarie och frågor angående kulturmiljöplaneringen har fram till ungefär ett år sedan främst hanterats av stadsarkitekten. I dagsläget har Vaggeryds kommun inte längre någon egen stadsarkitekt, utan köper in tjänsten från grannkommunen Värnamo. Stadsarkitekten delar tjänsten i de båda kommunerna och uppges endast arbeta i Vaggeryd någon gång i månaden. Utöver tjänsten som stadsarkitekt har även Vaggeryd ett samarbete med Värnamo gällande planarkitekter. Däremot finns inget samarbete inom specifikt kulturmiljöplanering, men kommunen uppger att det finns önskemål om att inleda ett sådant.

Under de senaste åren har Vaggeryds kommun upplevt en ökning i det privata bostadsbyggandet, mycket troligt på grund av kommunens närhet till det allt expanderande Jönköping där det finns stora möjligheter att arbeta och där bostadskostnaderna är relativt högre. Av den anledningen väljer vissa istället att bosätta sig i Vaggeryd, vilket är något som kommunen ser positivt på. De berättar själva att de just nu satsar hårt på den kommunala utvecklingen och då främst i form av nya bostäder, vilket kan vara en av anledningarna till att kulturmiljöfrågorna får en lägre prioritering.

Kommunen själva upplever att det historiskt sett inte har skett så mycket inom kulturmiljöarbetet och det finns egentligen just nu heller inga aktiva rutiner i de specifika frågorna. Kommunen har ingen egen kompetens och köper sällan in extern sådan. Endast vid några enstaka tillfällen har en privat konsult kontaktats och fungerat som sakkunnig gällande kulturvård. I plansammanhang får kommunen hjälp av länsstyrelsen i kulturmiljöfrågor.

Kommunen nämner även äldre framtaget kunskapsunderlag i form av en kulturhistorisk utredning, vilken dessvärre inte har kunnat tagits del av inom den här undersökningen, och poängterade även att det år 2012 gjorts en byggnadsinventering av kulturhistorisk bebyggelse i socknarna. Inventeringen gjordes dock av en privatperson och underlaget har ännu inte funnit någon laga kraft och anses inte gällande nog för att användas till exempelvis stöd inom kulturmiljöarbetet i detaljplan.

Bland uppmärksammade kulturmiljöer i kommunen hör riksintresset Skillingaryds skjutfält, eller Skillingarydslägren, som är ett militärt övningsområde och skyddas som statligt byggnadsminne tillsammans med merparten av den bebyggelse som finns på området. Skjutfältet blev förklarat statligt byggnadsminne år 1993.⁸³

I detaljplan finns få utpekade kulturvärden och många ändringar som utförs är inte bygglovspliktiga och behandlas därför aldrig i kommunala sammanhang. Kommunen upplever att kulturvärden därför kan komma i skymundan och att det är just det juridiska skyddet framlagt av relevant kompetens som saknas, för att ärenden gällande eventuella kulturvärden ska bli mer än bara en bedömningsfråga för enskilda individer och att kommunen istället ska kunna lägga sig i bevarandefrågor. I den gällande översiktsplanen ingår mål om att lyfta fram kulturvärden genom framtagandet av nya inventeringsunderlag.

I övrigt kulturmiljöarbete bör det nämnas att hembygdsföreningen tagit fram historieberivningar till specifika områden i kommunen, som fungerat som kunskapsunderlag och stöd för politikerna i olika beslut gällande områdena. Dessutom delar kommunens kultur- och fritidsnämnd årligen ut ett

⁸² Statistiska centralbyrån, *Kommunsiffror*.

⁸³ Riksantikvarieämbetet, *Bebyggelseregistret*.

byggnadsvårdspris till en fastighetsägare vars åtgärder på en byggnad på något vis uppmärksammats som bidragande till kulturmiljövården.

Sammanfattningsvis finns det från kommunen en generell önskan om tydligare rutiner gällande kulturmiljöfrågor. De uttrycker ett behov av stöd i frågor i den dagliga verksamheten, något som skulle kunna möjliggöras med en delad tjänst inom regionen. De upplever att de har mer gemensamt med exempelvis övriga kommuner inom GGVV-regionen, snarare än med länsstyrelsen, och ser positivt på ett potentiellt närmare samarbete inom regionen.

4.1.4 Värnamo

Värnamo kommun är den största kommunen i GGVV-regionen med ett invånarantal på 34 560.⁸⁴ Kommunen ligger i sydöst i förhållande till övriga i regionen. Förutom Värnamo finns tio andra tätorter i kommunen däribland Rydaholm, Bredaryd, Forsheda och Bor som de mest anmärkningsvärda.

Värnamo har en anställd kommunantikvarie vars tjänst ingår i kommunens samhällsbyggnads- och kulturförvaltning. En del av ansvaret i rollen som kommunantikvarie utgörs här i form av en plats i plangruppen inom plan- och byggavdelningen. Dessutom sker ett tätt samarbete inom det regionala nätverket och med länsstyrelsen, där frågor som rör samhällsplanering och kulturmiljöfrågor bland annat diskuteras. I denna kanal har det nyligen tagits upp ärenden om saknat underlag för kulturmiljöer. Däremot sker viss insamling av underlag från länsstyrelsen exempelvis i form av byggnadsinventeringar i Värnamo centrum, där kommunantikvarien deltog som kontaktperson.

Utöver det externa samarbetet sker en kontinuerlig dialog med kollegor på kommunen som uppfattas ha ett stort intresse för just kulturmiljöfrågor. Kollegorna beskrivs vidare som självgående och väldigt medvetna kring ämnet.

Inom bygglovsprocessen tas ärenden om kulturhistoriskt värdefull bebyggelse upp vid ett eventuellt aktualiserande och det sker ingen omfattande övrig form av identifiering av kulturvärden. Däremot görs exempelvis rutinmässiga kulturmiljöinventeringar i samband med större projekt. Kulturmiljöfrågorna har bland annat blivit mer aktuella i och med kommunens nyligen framtagna översiktsplan och fördjupade översiktsplan.

Kommunen upplever ett gott samarbete med hembygdsföreningar som i sin tur bland annat genomför projekt i bygdens grundskolor där elever får möjlighet att delta i kulturarvsfrågor. Där får de först ta del av framtaget underlag och information om den lokala kulturmiljön och sedan själva hålla pedagogiska utställningar och vernissager. I övrigt har kommunen återkommande möten med hembygdsföreningarna, där det framförallt informeras om vilka olika bidrag som finns att tillgå och hur man ansöker för dem. Kommunantikvarien har även rest runt i bygden och föreläst om lokala kulturlämningar, kulturlandskap och byggnadsminnen samt riksintressen och immateriella kulturarv som bland annat berör ortsnamnen i trakten. Likt Gnosjö kommun poängterar kommunantikvarien i Värnamo också betydelsen och värdet av ett rikt kontaktnät med lokala föreningar samt äldre *experter* i form av privatpersoner från hembygden.

I en fråga kring uthyrning av antikvariska tjänster inom övriga kommuner i GGVV-regionen, berättar kommunantikvarien i Värnamo i intervjun att det inte sker någon aktiv sådan. Det finns helt enkelt tillräckligt mycket att göra i den egna kommunen och resurserna räcker inte till för att dessutom bidra med kompetensen i grannkommunerna. Istället framhävs önskingar om att

⁸⁴ Statistiska centralbyrån, *Kommunsiffror*.

utveckla det regionala nätverket för en sådan funktion. En möjlighet som beskrivs vore att ta fram en resursperson för regionen, som kan driva specifika frågor kring kulturmiljö. För kommunerna är tid en begränsad resurs och en styrning uppifrån skulle då kunna understödja det interna arbetet och dessutom vara ett bra sätt att hitta relevanta kanaler.

4.2 Länsstyrelsen i Jönköpings län

Kommunerna i GGVV-regionen hör alla till Jönköpings län. De sammanfaller därmed under länets eget regionala ansvarsområde. På Länsstyrelsen i Jönköpings län har jag talat med en antikvarie och kulturgeograf på kulturmiljöenheten.

Rent allmänt finns det en vilja hos Länsstyrelsen att stärka den antikvariska kompetensen i enskilda län. Det är en fråga som hanteras kontinuerligt och ligger till grunden för en del av den problematik som behandlas i länsstyrelsens generella uppdrag från Riksantikvarieämbetet.

Länsstyrelsen har som uppdrag i att gentemot kommunerna vara vägledande i samhällsbyggnadsfrågor, där även frågor gällande kulturmiljöer ingår. En del av uppdraget består exempelvis av att stödja kommuner i arbetet kring tillgång till kompetens, handlägningsprocesser och framtagande av underlag som ska främja och underlätta hanteringen av kulturmiljövården i plan- och byggprocessen. Det här faller även in under länsstyrelsens ansvar gällande deras eget arbete med de regionala åtgärdsprogrammen för miljömålen. Som en del av den här processen har länsstyrelsen möjlighet att ge understöd till kommunerna i form av ett uppmonstransbidrag. Det är i sin tur meningen att möjliggöra framtagandet av kulturmiljöunderlag, då enligt Länsstyrelsen i Jönköpings läns egenutvecklade modell för bebyggelseinventering. Fördelningen av bidraget sker med god grund och tydlig motivering efter överenskommelse mellan länsstyrelsen och respektive kommun.⁸⁵

4.2.1 Modell för bebyggelseinventering

Den ovan nämnda modellen för bebyggelseinventering kom till på förfrågan av kommuner. Länsstyrelsen fick in uppgifter om att det inte fanns några större problem i att ta hänsyn till kulturmiljöer i länet, men snarare att det svåra låg i att veta *vad* som var värdefullt. Ändå har ungefär 11 av 13 kommuner i länet redan någon form av kulturmiljöunderlag, framtagna under olika skeenden sedan ca 1980-talet. Länsstyrelsen poängterar betydelsen av att använda sitt underlag, även om det är gammalt, då det fortfarande är gällande. Men på ett generellt plan var det inte frågan om en djupgående analys om allt som har med objekten att göra. Det som de inblandade aktörerna ville ha var en enkel metod att få tillgång till den mest relevanta informationen om enskilda kulturvärden. Lösningen blev ett kartverktyg där kulturvärdena blev *en punkt på kartan*.

Bebyggelseinventeringen är en metod som tillåter kulturmiljövården att komma in i ett tidigt skede i plan- och byggprocessen. Det är en översiktlig inventering som bygger på en allmän beskrivning av ett eller flera objekt samt en individuell värdering inom en femgradig skala, med kriterier utifrån bestämmelser i kulturmiljölagen samt plan- och bygglagen. Graderingen beskriver objektets kulturhistoriska värde och respektive grad definieras på följande vis:

⁸⁵ Länsstyrelsen i Jönköpings län, *Kulturmiljö*.

5 – byggnadsminne (tidigare utsett av länsstyrelsen)

4 – särskilt värdefull bebyggelse

3 – högt allmänt bebyggelsevärde

2 – allmänt värde

1 – avskrivet (i princip inget värde i dagsläget)

Den översiktliga inventeringen hjälper den enskilda kommunen med att skapa ett heltäckande och överskådligt handläggarstöd, som sedan vid behov kan användas som underlag i samband med en eventuell fördjupad beskrivning av ett objekt.

Själva arbetsmetoden för inventeringen utförs av en person med antikvarisk kompetens och sker genom en okulär besiktning av ett objekt. Inventeringen täcker bara exteriören av en byggnad och varje enskild besiktning beräknas ta kring fem minuter. Inventeringen kan ske i fält och den insamlade mängden data från beskrivningen och värderingen förs direkt in i ett interaktivt kartverktyg. Informationen kan sedan tas del av de anställda på kommunen som ett enskilt kunskapsunderlag eller som ett komplement till en kulturmiljöutredning.

Inledningsvis i projektet fanns en farhåga från länsstyrelsen om att inventeringsverktyget skulle komma att minska behovet av utförda underlag, exempelvis mer omfattande kulturmiljöutredningar. Tvärt emot så upplevs inventeringsmodellen främja framtagandet av kunskapsunderlag och att behovet istället har ökat.

För genomförandet av inventeringen ansvarar kommunerna själva och det är även de som bekostar dem, men med möjlighet att söka uppmuntransbidraget som då delvis täcker kostnaderna.

5. Resultat

I de fyra kommuner som har ingått i den här undersökningen har Värnamo en heltidsanställd kommunantikvarie. Gislaved har viss tillgång till antikvarisk kompetens inom andra tjänster, i form av kultursekreterare, stadsarkitekt och bygglovsingenjörer. I Vaggeryd har ansvaret tidigare utgjort en mindre del i arbetet hos stadsarkitekten, men där anses arbetet inom kulturmiljöfrågor i dagsläget vara minimalt. Slutligen saknar Gnosjö kommun egen tillgång till antikvarisk kompetens.

Rent generellt anses kulturmiljöfrågor ha en låg aktualitet i de kommuner som saknar antikvarisk kompetens. I Gislaved finns en något högre aktualitet och i Värnamo sker ett kontinuerligt kulturmiljöarbete. I stort upplever ingen av de undersökta kommunerna att det äger rum någon vidare aktiv identifiering av kulturvärden eller framtagande av kulturhistoriskt underlag och det anses finnas ett behov av att utföra fler inventeringar i de enskilda kommunerna. I många fall förlitar man sig på kunskapsunderlag som i viss mån är inaktuellt och ofta endast behandlar äldre byggnader och bebyggelsemiljöer, det vill säga bebyggelse som uppförts före andra världskriget. Modernare kulturhistoriskt värdefull bebyggelse nämns endast i ytterst få fall.

I kommunernas arbete inom plan- och byggprocessen utgår man i regel endast från bestämmelser förekommande i detaljplan och det sker i normalfall ingen övrig inspektion av eventuella kulturvärden i samband med beviljande av bygglov. Samtidigt finns det generellt få juridiskt skyddade eller i övrigt utpekade kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer i kommunernas detaljplaner. I Värnamo kommun sker arbetet mer kontinuerligt och ärenden gällande kulturhistoriskt värdefull bebyggelse behandlas vid ett aktualiserande i samband med bygglovsansökan. I Gislaved görs nödvändiga utredningar i och med hantering av bebyggelse som ligger utanför detaljplanelagt område. Samtliga kommuner arbetar kontinuerligt med framtagande av nya detaljplaner och i arbetet nyttjas plangrupper, där viss kompetens inom kulturhistoriska frågor förekommer i Gislaveds kommun och där kommunantikvarie deltar i Värnamo kommun.

I kommunerna utan antikvarisk kompetens uppmärksammas ett högt medborgardeltagande och de anställda på kommunerna berättar själva att de vid flera tillfällen har fått hjälp av lokala privatpersoner i vissa kulturmiljörelaterade frågor. Det verkar alltså finnas ett intresse från engagerade personer att bidra till bygdens hantering av kulturvärden, vilket i sig är ett motiv för att stärka kulturmiljöarbetet. Flera av kommunerna har även uppmärksammat hembygdsföreningarnas delaktighet i kulturmiljöarbetet som något positivt. Bland annat består en stor del av kommunernas kontaktnät relevant för kulturmiljövärden av medlemmar i hembygdsföreningarna.

Det finns en generell positiv inställning till ett starkare aktualiserande av kulturmiljöarbetet i kommunerna utan antikvarisk kompetens. Därtill har länsstyrelsen en vilja att stärka kompetensen i landets län som en del av de regionala åtgärdsprogrammen. Kommunerna har möjligheten att kontakta länsstyrelsen i Jönköpings län med ärenden inom kulturmiljöfrågor, men detta upplevs i bland annat Gnosjö och Vaggeryds fall ske relativt sällan. I Gislaved och Värnamo utnyttjas den möjligheten i högre grad.

Det existerar redan ett etablerat samarbete i flertalet frågor kommunerna emellan och flera av kommunerna har uppgett att de även ser positivt till en eventuell samverkan inom frågor som rör kulturmiljön.

6. Diskussion

6.1 Inledande diskussion och återkoppling till teoretisk ansats

Precis som att det är betydelsefullt att möjliggöra för en god framtid så är det, enligt den redan under modernismen etablerade medvetenheten, minst lika viktigt att värna om vårt förflutna och därmed bevara vårt kollektiva minne i största möjliga mån. De båda begreppen hänger samman och våra framtida val styrs i mångt och mycket av erfarenheter hämtade från vårt förflutna. Om bebyggelse nu är en del av vårt fysiska minne står vi därmed skyldiga till att bevara den som en del av vår tids kulturarv. Vi bör dock minnas att vi inte enbart bevarar för oss själva, utan för tidigare likväl som kommande generationer också. Av den anledningen är det viktigt att bära med sig medvetenheten om att ideal tenderar att fluktuera, att det är värt att begrunda olika tiders värderingar och att vi då i vår samtid bör vara extremt ödmjuka inför våra beslut gällande vad vi bedömer vara värdefullt eller inte.

Att bevara och värna om gemensamma kulturarv är var människas ansvar men för att det ska göras på ett så rättvist sätt som möjligt krävs det att vi lägger en större del av ansvaret på människor som besitter den kunskapen och förståelsen som är nödvändig för uppdraget. Det innebär på ett sätt att vi lägger *makten* att styra över vår gemensamma identitet hos en grupp som endast utgör en minoritet av samhället. Men genom att placera den här typen av maktstruktur inom en demokratisk process, och låta den vara transparent, källkritisk och fullt tillgänglig för allmänheten, kan var och en följa arbetet och även vara med och påverka vilka beslut som tas.

En del av den transparens som beskrivits här är i form av det regelverk av lagar som tagits fram i syfte att främja arbetet inom kulturmiljövården och som egentligen beskriver de prioriteringar som Sverige gemensamt har kommit fram till ska vara gällande. Där redogörs även för hur man på vissa sätt kan försäkra att bestämmelserna genomförs på ett korrekt sätt. En viktig hållpunkt som jag har valt att ta fasta på i det här arbetet är tillgången till relevant kompetens i arbetet med kommunal kulturmiljöplanering. I plan- och bygglagen behandlas kravet på lämplig kompetens inom kommuners byggnadsnämnder, där det finns ett specifikt krav att dessa ska ha tillgång till personer med arkitektkompetens. Det nämns ytterligare att byggnadsnämnden ska kunna utföra sina åligganden på ett tillfredsställande sätt genom att ha tillgång till den typ av kompetens som krävs för att uppnå det specifika kravet. Här är det upp till enskilda kommuner att avgöra hur de uppfyller det kravet och vidare vilket behov de har att exempelvis anställa en bebyggelseantikvarie.

Nedan följer en diskussion som, utifrån exempel baserade på resultatet från den tidigare presenterade fallstudien, för resonemang kring hur dessa ideal om kommunal kulturmiljöplanering möts och hur de kan te sig i praktiken.

6.2 Kommuners olika förutsättningar

Det finns 290 kommuner i Sverige och alla har dem olika förutsättningar gällande behov och resurser. Även om samtliga av alla dessa kommuner skulle ha som målsättning att tillgodose varje liten del av samhällets krav är det knappast en realistisk möjlighet att utföra. Istället tvingas kommunerna till att göra prioriteringar baserade på dem förutsättningar, resurser och behov som de besitter. Hur stor en satsning blir i en kommuns kulturmiljöarbete beror då på det upplevda behovet och i vilken utsträckning de är villiga att investera i frågan. För en kommun att ha en anställd antikvarie krävs dels nog med ekonomiska resurser, dels ett tillräckligt stort incitament berättigat

nog för att täcka behovet av kulturvårdande åtgärder. Ett sådant incitament skulle kunna vara i form av en redan etablerad förståelse för kommunens befintliga kulturvärden exempelvis i form av tidigare framtagna kulturhistoriska kunskapsunderlag som tyder på en stor tillgång av kulturvärden eller allmänhetens samlade uppfattning om behovet för kulturvärdesbeståndet. Av rimliga, och möjligtvis även obestridliga skäl, styr dock i många fall kommunens ekonomi beslutet om huruvida en viss typ av kompetens kan finnas tillgänglig. En kommuns ekonomi hör tätt samman med dess storlek och antalet invånare som bor och arbetar där. Enligt resultaten i Boverkets miljömålsenkät, hänger även andelen positiva svar på frågan huruvida en kommun har tillgång till antikvarisk kompetens samman med kommunens storlek. En stor kommun är helt enkelt mer kapabel till att ha tillgång till antikvarisk kompetens än en mindre kommun.

Det råder i allmänhet en stor brist på tillgång till antikvarisk kompetens i landets kommuner, då i princip hälften av dem inte bara saknar en anställd antikvarie utan även saknar tillgången till kompetensen helt och hållet. Dessutom är det hela 70% av de kommuner som i någon form har tillgång till kompetensen som har en personalstyrka med en sammanlagd arbetstid motsvarande mindre än en heltidstjänst. Den här statistiken skulle i sin tur kunna tolkas som att det inte finns ett behov av kompetensen och att det är därför uppgifterna ser ut som de gör. Men motsägelsefullt till detta har det, enligt enkätens sammanställda resultat för de senaste 15 åren, istället visats en ökning i andelen kommuner som har tillgång till kompetensen. Detta tyder snarare på en insikt om ett ökat behov av kompetens i samband med ett ökat intresse för kulturmiljöfrågor.

6.3 Kulturarvet som håller andan

I den här delen av kapitlet återkopplar jag till mina ursprungliga frågeställningar och diskuterar på vilka sätt de blivit omfattade i arbetet samt vilka möjliga svar de genererar. Min första frågeställning i arbetet lyder:

Hur identifieras och hanteras kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i de fyra mindre kommunerna och vilka relevanta resurser har dem till sitt förfogande i den processen?

När det kommer till vilka relevanta resurser som kommunerna har till sitt förfogande i samband med identifiering och hantering av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse så handlar det först och främst om att utröna vilken form av kompetens de har tillgång till och hur pass relevant den är för sitt ändamål. De undersökta kommunernas tillgång till antikvarisk kompetens stämmer intressant nog ganska bra överens med det nationellt uppmätta resultatet. Där såg statistiken ut på det viset att 34% av landets kommuner har tillgång till egen antikvarisk kompetens, 14% har tillgång till kompetens genom avtal, 4% har tillgång till egen kompetens och genom avtal och slutligen är det 48% av kommunerna som inte har tillgång till någon antikvarisk kompetens. I nuläget har två av fyra kommuner inom GVV-regionen, Vaggeryd och Gnosjö, ingen tillgång till vare sig egen eller någon vidare utnyttjad extern kompetens, vilket sammanfaller med det nationella resultatet på ungefär 50% för samma kategori. Bland de återstående två kommunerna har en av dem, Värnamo, en egen kommunantikvarie medan den andra, Gislaved, har viss tillgång till kompetensen inom andra tjänster. Dessutom uppger dessa två kommuner i en allt högre grad utnyttja kompetensen som finns till förfogande hos länsstyrelsen. Det råder dock en del oklarheter till i vilken utsträckning kompetensen inom de övriga tjänsterna i Gislaved är likvärdiga en faktisk antikvarietjänst, som exempelvis den i Värnamo. I intervju med Gislaveds kommun uppger de att de har tillgång till viss antikvarisk kompetens, däremot hävdas det motsatta i deras angivna svar i Boverkets miljömålsenkät. Enligt min egen förståelse så motsvarar deras tillgång till kompetens åtminstone inte en antikvarie anställd på heltid, likväl finns funktionen till viss del tillgänglig inom kommunen.

Beträffande hur identifieringen och hanteringen av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse går till i de fyra kommunerna har jag valt att konstruera ett antal begrepp som bättre ska illustrera mitt tankesätt kring ämnet. Begreppen presenteras i kursiv text och inom citationstecken.

Först och främst vill jag poängtera hur 'att tillskriva något ett värde' från början är en ren mänsklig konstruktion. Det kan då argumenteras för att 'värden' aldrig existerar som mer än ett koncept, vilket vi tillåtit oss själva att skapa för att beskriva den inneboende betydelsen hos ett föremål. Likväl tjänar begreppet 'värde' ett syfte och används flitigt inom kulturmiljövärden, varför även jag använder mig av det i min uppsats.

I samband med någon form av bebyggelseinventering eller kulturhistorisk utredning ämnar man identifiera eventuella kulturvärden. I sådana fall att 'nya' kulturvärden uppmärksammas tillåter man dessa kulturvärden att bli "*aktiva*". Ett aktivt kulturvärde är sålunda av den typ att vi är medvetna om dess existens och att vi har valt att erkänna dess värde, vare sig det är högt eller lågt. Om man istället tänker sig att samma identifiering aldrig skedde så existerar likväl kulturvärdet, vi är bara inte medvetna om dess existens och har vidare därför inte erkänt dess värde; kulturvärdet är då "*passivt*". Handlingen att identifiera ett passivt kulturvärde finns i två olika utföranden. Det ena är i form av en "*explorativ identifiering*" och den andra av en "*spontan identifiering*".

En explorativ identifiering av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse är en enskild undersökning med det primära målet att identifiera passiva kulturvärden. En sådan undersökning utförs genom att först inventera och sedan gradera bebyggelse utefter dess kulturhistoriska värde. I det här fallet har identifieringen en primär funktion. Ett exempel på en explorativ identifiering är den enligt Länsstyrelsen i Jönköpings läns modell för bebyggelseinventering, som beskrivs mer i detalj i tidigare kapitel 4.2.1 *Modell för bebyggelseinventering*.

En spontan identifiering av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse är någon form av påkallad identifiering som sker i samband med ett aktualiserande av passiva kulturvärden. Ett sådant aktualiserande sker i samband med en primär åtgärd vilket exempelvis kan utgöras av en ändring eller rivning av befintlig bebyggelse. Den spontana identifieringen har här en sekundär funktion gentemot den primära åtgärden. En spontan identifiering kan även ske vid uppförande av ny bebyggelse, där passiva kulturvärden aktualiseras i eventuell angränsande befintlig bebyggelse. Om de passiva kulturvärdena definieras som att utgöra en del av en helhetsmiljö, kan uppförandet av ny bebyggelse komma att påverka de identifierade kulturvärdena och bör därför anpassas därefter.

I GGVV-regionens kommuner ter sig situationen kring identifiering av kulturhistorisk värdefull bebyggelse olika. I Gnosjö sker egentligen ingen identifiering, varken explorativ eller spontan. Vaggeryds kommun har ungefär samma förutsättningar då det inte sker någon spontan identifiering och den explorativa identifiering som har utförts gjordes av en privatperson och anses inte tillräckligt gällande för kommunen att använda den. Jag har dessvärre inte haft möjlighet att se identifieringen ifråga och kan inte uttala mig mer kring kommunens ståndpunkt. I Gislaved och Värnamo sker spontana identifieringar vid aktualiserande av kulturvärden i och med framtagande av nya detaljplaner och vid beslut gällande bygglov för objekt utanför detaljplanelagt område. Gislaved och Värnamo kommun nämner även att de har börjat inventera delar av respektive kommun genom att beställa den tjänst som enligt *Modell för bebyggelseinventering* erbjuds hos Länsstyrelsen i Jönköpings län, vilken ju är en form av explorativ identifiering.

Som Länsstyrelsen i Jönköpings läns uppgifter tycks peka på så ligger inte det största problemet för kommunerna i själva hänsynstagandet till kulturvärden, utan snarare i att veta vilka de faktiska kulturvärdena är. Därför är det viktigt att någon form av identifiering av kulturvärden genomförs.

Förutom Värnamo kommun, vars tjänst utnyttjas till fullo och som till och med driver en del sidoprojekt med de lokala grundskolorna och inom kommunens egna hembygdsföreningar, sker det huvudsakliga kulturmiljöarbetet inom kommunerna i samband med beviljande av bygglov utifrån bestämmelser i detaljplan, vilket för oss vidare till min andra frågeställning:

Vilka aspekter kring kulturhistoriskt värde behandlas i kommunernas bygglovsprocess?

Å ena sidan upplevs det i de undersökta kommunerna överlag som att det finns ett fåtal utpekade objekt med kulturhistoriskt värde i detaljplanerna. Å andra sidan berättar exempelvis Gnosjö kommun att de, utifrån egen kunskap hos privatpersoner och andra muntliga källor, har en medvetenhet om kommunens existerande, och argumenterbart passiva, kulturvärden. Likväl råder det brist på faktiska juridiska lagskydd för dessa och det blir därmed svårt att försvara värdena i exempelvis ett bygglovsärende. Vaggeryd anser också detta vara ett problem. Utan någon form av juridisk hållpunkt handlar det istället om att göra en bedömning av nuläget och de hävdar vidare att det är omöjligt för kommunen att bestyrka värden i samband med att de först aktualiseras utan en tillgång till antikvarisk kompetens. Kulturmiljöfrågor har sammanfattningsvis en lägre prioritering i dessa två kommuner. I Gislaveds kommun har man ett något större antal utpekade kulturvärden i detaljplanerna och därmed även ett starkare anspråk att förhålla sig till när det kommer till att ta beslut gällande bygglov. Värnamo kommun utmärker sig ytterligare då kommunantikvarien har en större möjlighet att närvara i fler ärenden och direkt kan komma med synpunkter om hanteringen av kulturvärden, även i sådana fall då de inte i förväg berörs av någon form av juridiskt skydd.

Även om kommunerna sammantaget känner att det är värdefullt med ett rikt kontaktnät i form av engagerade personer i trakten, så bidrar den här typen av tillgång till kunskap sällan med något mer konkret till hanteringen av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Samtliga kommuner har äldre kunskapsunderlag som de fortfarande använder i viss mån, men som likväl inte är särskilt omfattande samt något utdaterat och har behov av att förnyas eller kompletteras. Det råder, utifrån vissa av kommunernas beskrivningar, en känsla av att kulturmiljöarbetet har stagnerat och som att man inte längre ägnar tid åt att identifiera kulturvärden. Istället låter man de passiva kulturvärdena ligga vilande, väntande på att bli uppmärksammade. Tills dess utgör de endast en del av *kulturarvet som håller andan*.

Lika mycket som detta påhittade uttryck är en liknelse för hur det existerar passiva kulturvärden i väntan på att identifieras, är det också en referens till det i GGVV-regionen särpräglade draget av lokal kultur som kommit att kallas Gnosjöandan. I det begreppet ingår slagord som entreprenörskap, samarbete, kompetens och beskriver regionens tillvägagångssätt för en god samhällsutveckling. En rik kulturmiljö är också den en del av det som bidrar till ett samhälles utveckling och kan mycket väl bidra till att en kommun anses mer attraktiv. Så om de enskilda kommunerna i GGVV-regionen, och samtliga svenska kommuner som inte har tillgång till antikvarisk kompetens för den delen också, inte besitter nog med resurser för att alla anställa en antikvarie skulle en möjlighet ligga i ett av Gnosjöandans slagord; *samarbete*. I GGVV-regionen existerar redan ett flertal samarbeten kommunerna emellan och genom att samverka även inom kulturmiljöhantering skulle kommunerna kunna stärka sin kulturpolitiska profil.

En möjlighet att tillgängliggöra en antikvarisk kompetens i kommuner som annars saknar en sådan, skulle kunna vara genom en regional kompetenspool, där mindre kommuner kan utnyttja en och samma kompetens. Detta skulle då inte vara i form av en tjänst som köps in för enstaka projekt, utan istället innebära en fasttjänst som på deltid arbetar internt inom flera kommuner. På så vis möts behovet av en lokal tjänsteperson som kontinuerligt kan vara delaktig i den enskilda kommunens bygglovsprocess. En sådan kompetenspool skulle även kunna fungera på likande sätt för andra tjänster med någon form av spetskompetens. Ett annat alternativ skulle kunna innebära att en kommun tillsätter en deltidstjänst som antikvarie och exempelvis bygglovshandläggare, där den

anställda arbetar förslagsvis 20% som antikvarie och resterande 80% som handläggare för att klara resurserna som en mindre kommun har att tillgå. Som deltid bygglovshandläggare behåller du även en varaktig position inom det kontinuerliga arbetet inom kommunens fysiska planering. Bidragande till någon av de här typerna av tjänster skulle länsstyrelsen kunna fortsätta sin roll som rådgivare och som extern och objektiv roll kunna identifiera kulturvärden samtidigt som den interna tjänsten i större utsträckning innehar rollen med funktion att tolka underlag i aktuella skeden i bygglovsprocessen.

Slutligen kommer här nedan den tredje och sista frågeställningen att diskuteras:

På vilket sätt kan en kommuns kulturmiljöarbete gynnas av att ha tillgång till egen antikvarisk kompetens?

En stor del av svaret på den här frågan har redan behandlats i det här kapitlet, men i korta drag bidrar kommunens tillgång till egen antikvarisk kompetens till att kulturvärden kontinuerligt kan hanteras och uppföljas. En egen kommunantikvarie möjliggör för en direkt hantering i samband med ett aktualiserande av passiva kulturvärden. Om en kommun istället inte har tillgång till en egen antikvarisk kompetens, och hanteringen av kulturvärden missköts, riskerar passiva kulturvärden att förbises, förvanskas eller rentutav gå förlorade vid en eventuell förändring eller rivning av bebyggelse. Om det dessutom finns en antikvarie tillgänglig har denne möjlighet att vara med i byggprocessen redan i ett tidigt skede och därmed effektivisera arbetet genom att undvika onödiga processer som annars försenar ett projekt. Om dessutom relevanta kunskapsunderlag om kulturmiljöer finns tillgängliga redan innan de aktualiseras i exempelvis ett bygglovsärende, så kan en eventuell fastighetsägare ta del av dem på förhand, och då slippa att behöva gå tillbaka och revidera en ansökan på grund av att den strider mot restriktioner gällande kulturhistoriska värden.

Att kulturmiljöarbetet inte är vidare prioriterat i majoriteten av de undersökta kommunerna beror i mångt och mycket på avsaknaden av en person som på daglig basis specifikt arbetar med kulturmiljön och dess relevanta frågor. Att ha tillgång till en person med den rollen skulle direkt underlätta dialogen en kommun har med länsstyrelsen och på så vis skulle inte ansvaret behöva delegeras till någon annan utan det skulle finnas en självklar kontaktperson. I mindre kommuner är det interna arbetet oerhört viktigt och samarbetet sker på ett relativt intimt sätt kollegorna emellan. Om en mindre kommun skulle ha tillgång till en egen antikvarisk kompetens skulle det heller inte råda några oklarheter kring vem man ska kontakta gällande frågor som rör kulturvärden, vilket skulle säkerställa en rättvis hantering av kulturvärden och ett effektiviserat internt arbete.

Som avslutning på mitt arbete väljer jag att återkoppla till mitt egenutvecklade uttryck med dubbel innebörd; genom att låtas inspireras av den lokalt förekommande Gnosjöandan, tillåter en samverkan mellan mindre kommuner, att ha tillgång till en egen antikvarisk kompetens som i sin tur beviljar passiva kulturvärden att få komma upp ur sin vila och andas.

7. Sammanfattning

Det här är en kandidatuppsats som ingår i den avslutande kursen för bebyggelseantikvariskt program på Institutionen för kulturvård vid Göteborgs universitet. Kursen är förlagd till vårterminen 2020 och utgör 15 högskolepoäng. Arbetet görs bland annat med bakgrund i den rapport som Riksantikvarieämbetet arbetat fram, *Kulturvärden försvinner i byggprocessen*, vilken visade på att hanteringen av kulturhistorisk bebyggelse i landets kommuner var bristfällig. Genom att utföra en fallstudie på kulturmiljöarbetet i fyra mindre kommuner, som ingår i GGVV-regionen i västra Småland, ämnar denna uppsats ta reda på hur kulturhistoriskt värdefull bebyggelse identifieras och hanteras samt vad tillgången till antikvarisk kompetens kan bidra med i en kommuns kulturmiljöarbete och byggprocess.

Kopplat till ämnet förs en diskussion baserad på bebyggelsehistoriska teorier om semiotik, makt och begreppet modernitet innehållande teorier om minne och historia, som förankras till det kommunala kulturmiljöarbetets funktion och betydelse i samhället. Uppsatsen redogör även för vilka juridiska förutsättningar en kommun har att förhålla sig till gällande kulturmiljövården.

Studien grundar sig främst på underlag framtaget via intervjuer med representanter från respektive kommun i det undersökta området, vilka på något vis är delaktiga i och/eller ansvariga för den interna hanteringen av kulturvärden. I intervjuerna behandlades det nuvarande kulturmiljöarbetet i de enskilda kommunerna och vilka typer av resurser som finns att tillgå samt i vilken utsträckning kulturvärden prioriteras. Utöver dessa punkter diskuterades potentiella möjligheter för en större samverkan inom kulturmiljöarbetet kommunerna emellan.

Kommunernas grad av investering i ämnet beror mycket på vilka möjligheter de har att vara verksamma inom kulturmiljöarbetet och då framförallt hur deras relevanta kunskapsresurser ser ut. Bland de fyra undersökta kommunerna saknar två av dem tillgång till egen antikvarisk kompetens och resterande två har viss eller full tillgång. De kommunerna med viss eller full tillgång till en egen antikvarisk kompetens visar sig mer investerade i kulturmiljörelaterade frågor och har följaktligen möjligheten till ett mer kontinuerligt arbete med dessa. En form av kontinuitet i kommunernas arbete är för den antikvariska kompetensen att ha chansen att vara delaktig inom byggprocessen i ett så tidigt skede som möjligt. Detta bland annat genom att delta i framtagandet av detaljplaner och i dessa kunna formulera specifika bestämmelser för eventuella kulturvärden.

I uppsatsens avslutande diskussion berörs kulturarvets generella betydelse och hur det bidrar till ett samhälles identitetsskapande samt vikten av en transparent och rättvis hantering av kulturvärden. Vidare diskuteras kommuners olika förutsättningar och specifikt de prioriteringar en kommun tvingas göra i samband med tillsättandet av relevant kompetens inom kulturmiljöarbetet, utefter vilka resurser som finns att tillgå. De undersökta kommunerna jämförs sedan med resultat från en enkätundersökning utförd av Boverket, som visar tillgången till antikvarisk kompetens inom kommuner på nationell nivå. I resultaten visas bland annat att större kommuner, snarare än mindre, oftare tenderar att ha tillgång till antikvarisk kompetens och att tillgången till kompetensen medför ett aktivare kulturmiljöarbete. Jämförelsen mellan den utförda fallstudiens resultat och det genom enkätundersökningen visar att de båda resultaten mer eller mindre stämmer överens med varandra och att liknande förutsättningar råder både på lokal och nationell nivå.

Uppsatsen avrundas genom att beröra kommunerna i GGVV-regionens identifiering och hantering av kulturvärden, med hjälp av att introducera ett antal begrepp som beskriver olika metoder av identifiering av kulturvärden, samt redogöra för på vilket sätt en kommuns arbete kan gynnas av att ha tillgång till egen antikvarisk kompetens. Dessutom läggs förslag fram på metoder för mindre kommuner att få tillgång till antikvarisk kompetens genom samverkan.

8. Käll- och litteraturförteckning

8.1 Otryckta källor

Kommunala program

Gnosjö kommun, *Kulturminnesvårdsprogram för Gnosjö kommun*, 1990.

Gnosjö kommun, *Områdesbestämmelser för Kävsjö kyrkby*, 1995.

Föreläsningar

Holmberg, Ingrid Martins, Föreläsning: *Semiotik; Betydelse och mening vs värde*, Institutionen för kulturvård, Göteborgs Universitet, 2019-02-26.

Holmberg, Ingrid Martins, Föreläsning: *Temporalitet, modernitet och historia*, Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet, 2019-02-22.

Informanter

Informant 1: Hedenmo, Nils; planarkitekt vid Gnosjö kommun. Intervju, 2020-04-29.

Informant 2: Hedlund, Sven och Blixt, Annika; stadsarkitekt respektive kultursekreterare vid Gislaveds kommun. Intervju, 2020-04-23.

Informant 3: Grönlund, Hanna och Andersson, Thomas; översiktsplanerare och planarkitekt respektive bygginspektör vid Vaggeryds kommun. Intervju, 2020-05-19.

Informant 4: Andersson, Peter; antikvarie vid Värnamo kommun. Intervju, 2020-04-29.

Informant 5: Sanglert, Carl-Johan; antikvarie och kulturgeograf vid Länsstyrelsen i Jönköpings län. Intervju, 2020-05-06.

8.2 Tryckta källor och litteratur

Litteratur

Barthes, Roland (1986) "Semiology and the Urban" [Eds Gottdiener & Lagopoulos: *The City and the Sign*. New York: Columbia University Press] in Leach, N (1996) *Rethinking Architecture. A reader in Cultural Theory*, London: Routledge

Clarke, Malin (2013) *Kommunala bevarandestrategier på landsbygden – en fallstudie med fokus på medborgardialog*. Kandidatuppsats, Göteborgs universitet. Tillgänglig: <https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/33051> [hämtad 2020-02-14].

- Eco, Umberto (1997 [1986]) "Function and sign: the semiotics of architecture", "How an exposition exposes itself", in *Rethinking Architecture. A reader in cultural theory*. Ed N. Leach. London: Routledge
- Foucault, Michel (1973) [2003] *Övervakning och straff*, översättning: C G Bjurström, Lund: Arkiv.
- Hetherington, Kevin (1997) "The Palais Royal as Modernity", i *Badlands of Modernity: Heterotopia and social ordering*. Routledge, London and New York.
- Misztal, Barbara A. (2003) *Theories of Social Remembering*, Maidenhead Philadelphia: Open University press.
- Sjöberg, M (1994) "Recension av Thomas Markus, T (1993) *Buildings and power, freedom and control in the origin of modern building types*. Routledge: London & New York"
Nordisk Arkitekturforskning 1994:12
- Svensson, Mariette (2017) *Municipalsamhällets framgång och bakvatten – Två fallstudier om förändringsprocessen och förskjutningen som sker i landsbygdens tätorter*. Kandidatuppsats, Göteborgs universitet. Tillgänglig:
<https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/57068> [hämtad 2020-02-14].
- Winroth, Hampus (2016) *Municipalsamhällen i Västra Götaland – Bebyggelse i Sveriges en gång vanligaste typ av tätort*. Kandidatuppsats, Göteborgs universitet. Tillgänglig:
<https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/45891> [hämtad 2020-02-14].

Rapporter eller delar i serier

- God bebyggd miljö i kommunerna: en studie av miljömålsenkäten 2006–2013*, 1. uppl., Boverket, Karlskrona, 2014
<https://www.boverket.se/globalassets/publikationer/dokument/2014/god-bebyggd-miljo-i-kommunerna.pdf> [hämtad 2020-05-07]
- Kulturvärden försvinner i byggprocessen: intervjuer och aktgranskning av bygglovsärenden* [Elektronisk resurs], Riksantikvarieämbetet, 2018
<http://kulturarvsdata.se/raa/samla/html/12482> [hämtad 2020-05-14]
- Miljömålen: årlig uppföljning av Sveriges nationella miljömål 2020 - med fokus på statliga insatser*, Naturvårdsverket, Stockholm, 2020
<https://www.naturvardsverket.se/Documents/publ-filer/6900/978-91-620-6919-3.pdf> [hämtad 2020-05-07]

Lagar och författningar

- SFS 1988:950. Kulturmiljölag
- SFS 1998:808. Miljöbalk
- SFS 2010:900. Plan- och bygglag

Elektroniska källor

- Boverket, *Resultat från miljömålsenkäten*, 2019 <https://www.boverket.se/sv/samhallsplanering/sa-planeras-sverige/nationella-mal-for-planering/miljomalsarbete/god-bebyggd-miljo/miljomalsenkaten/resultat-fran-miljomalsenkaten/> [hämtad 2020-05-06]
- Gnosjöandan, *Historia*. <http://www.gnosjoandan.se/> [hämtad 2020-05-11]
- Länsstyrelsen i Jönköpings län, *Kulturmiljö*, <https://www.lansstyrelsen.se/jonkoping/samhalle/kulturmiljo.html> [hämtad 2020-05-11]
- Riksantikvarieämbetet, Bebyggelseregistret, *Skillingaryds skjutfält*. <http://www.bebyggelseregistret.raa.se/bbr2/anlaggning/visaHistorik.raa?anlaggningId=21300000012636&page=historik> [hämtad 2020-05-21]
- Riksantikvarieämbetet, *Fornsök*. <https://app.raa.se/open/fornsok/> [hämtad 2020-05-22]
- Riksantikvarieämbetet, *Kringla*. <http://www.kringla.nu/kringla/objekt?referens=raa/bbr/21300000012497> [hämtad 2020-05-15]
- Riksantikvarieämbetet, Vanliga frågor – BeBR, 2019 <https://www.raa.se/hitta-information/bebyggelseregistret-bebr/vanliga-fragor/> [hämtad 2020-05-13]
- Statistiska centralbyrån, *Kommunsiffror*. <https://kommunsiffror.scb.se/> [hämtad 2020-05-11]
- Vaggeryds kommun, *Samverkan GGVV*. <https://www.vaggeryd.se/kommun-och-politik/kommunfakta/samverkan-och-natverk/samverkan-ggvv.html> [hämtad 2020-05-11]
- Västarvet, *K-märkt?*. 2020 https://www.vastarvet.se/tjanster_och_projekt/kulturmiljo/byggnadsvard/antikvarisk-medverkan/k-markt/ [hämtad 2020-05-13]
- Widhe, Jonas, Utvärderare på Riksantikvarieämbetets Kulturmiljöavdelning. *Kulturvärden försvinner i byggprocessen*, 2019. <https://www.raa.se/2018/09/ny-rapport-kulturvarden-forsvinner-i-byggprocessen/> [hämtad 2020-05-15]

9. Illustrationsförteckning

- Fig. 1: Diagram som visar statistik angående landets kommuners tillgång till antikvarisk kompetens. Data hämtad från Boverkets Miljömålsenkät (2018).
- Fig. 2: Diagram som visar statistik angående sammanlagd arbetstid för personal med funktion av antikvarisk kompetens i landets kommuner. Data hämtad från Boverkets Miljömålsenkät (2018).
- Fig. 3: Diagram som visar statistik angående antal årsarbeten relativt tillgången till egen antikvarisk kompetens i landets kommuner. Data hämtad från Boverkets Miljömålsenkät (2018).
- Fig. 4: Karta över Jönköping, Kalmar och Kronobergs län med kommunerna inom GGVV-regionen i färg. Gislaved i blått, Gnosjö i gult, Vaggeryd i rött och Värnamo kommun i grönt.
- Fig. 5: Kävsjö kyrka, 2013. Fotograf: Gunnar Creutz. CC BY-SA 3.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=29338842> [hämtad 2020-05-24]
- Fig. 6: Hylténs metallvarufabrik grundades 1874 och är idag ett byggnadsminne. Fotografiet tillhör fotografen Bengt A. Lundberg och Riksantikvarieämbetet. Foto taget 1997. CC BY 2.5, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=62850773> [hämtad 2020-05-24]
- Fig. 7 Utklipp från detaljplan över område i Gislaved, där varsamhetskrav och rivningsförbud har tillämpats. Plannummer: S 221 Gislaveds kommun. <https://www.gislaved.se/bygga-bo-och-miljo/oversiktsplan-och-detaljplaner/detaljplaner/gallande-detaljplaner> [hämtad 2020-05-24]
- Fig. 8 De preciserade kraven presenterade i detaljplan. Plannummer: S 221 Gislaveds kommun. <https://www.gislaved.se/bygga-bo-och-miljo/oversiktsplan-och-detaljplaner/detaljplaner/gallande-detaljplaner> [hämtad 2020-05-24]

Bilagor

Bil. 1 Frågeformulärsmall till intervjuer med kommuner

Frågor

Har ni en kommunantikvarie?

Vilka andra resurser (kompetenser) har ni som är relevanta för kulturvården?

Har ni något samarbete med kommuner som har/inte har kommunantikvarie gällande kulturvård?

Vad finns det för fördelar respektive nackdelar med samarbetet? Vad fungerar bra och mindre bra?

Brukar ni ta in antikvarier som externa konsulter?

När sker detta i så fall? I vilka fall och i vilka skeden av plan- och byggprocessen?

Hur ser arbetsgången ut i plan- och bygglovsprocessen? Vilka aspekter kring kulturhistoriskt värde behandlas där? Till vilken grad behandlas dem?

Vilka är aktiva i processen? Hur fungerar kommunikationen mellan olika parter?

Deltar aktörer såsom hembygdsföreningar, länsmuseum eller länsstyrelsen något? När då i så fall?

Sker någon form av identifiering av kulturvården? Hur fungerar den i så fall?

Finns det några mallar, verktyg eller rutiner för detta?

Är eller har hanteringen av kulturvården varit en aktuell eller på annat vis uppmärksammas fråga för er? På vilket sätt?

Om inte, vad tror ni att det beror på?

Varför skulle ett aktualiserande av den här frågan vara viktig?